

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка

Географічний факультет
Кафедра географії України

Завідувач кафедри

_____ проф. Лозинський Р. М.

« _____ » _____ 2023 р.

**РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ
ТА АКТУАЛЬНІСТЬ ЙОГО ВИВЧЕННЯ У
ШКІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ**

Магістерська робота

Предметна спеціальність 014.07 Середня освіта (Географія) Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Географія)»

Виконав: студ. ГРОМ- 21з
Баснін Б.О.

(підпис)

Науковий керівник:
проф. Дністрянський М.С.

(підпис)

Львів – 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Факультет Географічний
Кафедра географії України
Освітній рівень Магістр
(шифр і назва)
Предметна спеціальність 014.07 Середня освіта (Географія)
Освітня програма Середня освіта (Географія)
(шифр і назва)

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри проф. Лозинський Р.М.

“ ” _____ 2023 року

З А В Д А Н Н Я

НА МАГІСТЕРСЬКУ (КВАЛІФІКАЦІЙНУ) РОБОТУ СТУДЕНТУ

Басін Богдан Олегович

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Рекреаційний потенціал України та актуальність його вивчення у шкільній географії

керівник роботи: доктор географічних наук, професор Дністрянський Мирослав Степанович,

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені Вченою радою факультету від “26” червня 2023 року № 6

2. Строк подання студентом роботи 08.12.2023р.
3. Вихідні дані до роботи підручники, навчальні посібники, матеріали конференцій, збірники наукових статей, періодичні видання, монографії, фахові видання, статистичні дані, звітність підприємства, сайти Інтернету.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) методологічні основи дослідження рекреаційного потенціалу, географія рекреаційних ресурсів України, основні напрями вдосконалення системи організації лікувально-оздоровчого туризму в Україні, використання матеріалів магістерської роботи в освітній та туристичній діяльності.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) 7 таблиць, 4 рисунки.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1.			
2.			
3.			
4.			

7. Дата видачі завдання 26.06.2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної (дипломної) роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір здобувачем вищої освіти теми КР магістра, подання заяви на кафедрі; затвердження теми та призначення наукового керівника	01.06.- 15.06.23р.	
2.	Розробка плану кваліфікаційної роботи та затвердження завдання на виконання КР	16.06.- 30.06.23р.	
3.	Добір літератури, нормативних та інструктивних матеріалів з теми дослідження та їх аналіз	01.09- 15.09.23р.	
4.	Подання остаточного варіанту вступу і першого розділу кваліфікаційної роботи	25.09.- 29.09.23р.	
5.	Подання остаточного варіанту другого розділу кваліфікаційної роботи	09.10.- 13.10.23р.	
6.	Підготовка третього і четвертого розділу, висновків і узагальнення переліку використаних джерел	13.10.- 20.11.23р.	
7.	Попередній захист КР	20.11- 24.11.23р.	
8.	Зовнішнє рецензування	25.11.- 07.12.23р.	
9.	Захист КР в ЕК	15.12.- 22.12.23р.	

Студент

_____ Баснін Б.О.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи

_____ проф. Дністрянський М.С.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Анотація

У кваліфікаційній роботі проаналізовано рекреаційний потенціал України. Просторові рамки дослідження включають територію держави, при цьому основну увагу приділено найбільш цінним з точки зору туристсько-рекреаційного використання – рекреаційним ресурсам і курортним центрам, рекреаційно-туристичним регіонам.

Зокрема, у дослідження узагальнено та проведено критичний аналіз базових теоретичних положень про рекреаційний потенціал, досліджено сучасний стан та тенденції розвитку лікувально-оздоровчого туризму України, розроблено рекомендації щодо вивчення рекреаційного потенціалу у шкільній географії та його використання у розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні.

При проведенні дослідження було застосовано такі методи: літературний, системно-структурний, статистичний, порівняльно-географічний, структурної-диференціації.

У дослідженні використано сучасні методологічні положення суспільної географії, особливо географічного ресурсознавства, рекреаційної географії та туризмознавства, краєзнавства. Інформаційною основою роботи стала статистика, власні дослідження офіційного сайту Gov.ua, офіційної статистики, а також журнали, газети, публікації, інформаційні ресурси, Інтернет у вільному доступі. Використані публікації багатьох українських авторів.

Практичне значення дослідження в передумові для розробки стратегії розвитку рекреації в Україні та програм розвитку туризму, курортів окремих територій та застосовувати в освітньому процесі.

Abstract

The qualification work analyzed the recreational potential of Ukraine. The spatial framework of the study includes the territory of the state, while the main attention is paid to the most valuable from the point of view of tourist and

recreational use - recreational resources and resort centers, recreational and tourist regions.

In particular, the study summarizes and conducts a critical analysis of the basic theoretical provisions on recreational potential, examines the current state and development trends of medical and health tourism in Ukraine, develops recommendations for studying the recreational potential in school geography and its use in the development of medical and health tourism in Ukraine.

The following methods were used during the research: literary, systemic-structural, statistical, comparative-geographical, structural-differentiation.

The research uses modern methodological provisions of social geography, especially geographic resource studies, recreational geography and tourism studies, local studies. The information basis of the work was statistics, own research of the official website Gov.ua, official statistics, as well as magazines, newspapers, publications, information resources, freely accessible Internet. Used publications of many Ukrainian authors.

The practical value of the research is a prerequisite for the development of a strategy for the development of recreation in Ukraine and programs for the development of tourism, resorts of individual territories, and to be used in the educational process.

ЗМІСТ

Вступ.....	7
Розділ 1. Методологічні основи дослідження рекреаційного потенціалу.....	10
1.1. Тракткування основних понять рекреаційного потенціалу.....	10
1.2. Соціально-економічні функції лікувально-оздоровчих послуг	15
1.3. Основні етапи становлення та розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні.....	18
РОЗДІЛ 2. Географія рекреаційних ресурсів України.....	25
2.1. Формування та розвиток рекреаційно-туристичних територій в Україні.....	25
2.2. Основні типи природних лікувально-оздоровчих туристичних ресурсів України.....	29
2.3. Природно-ресурсний потенціал земель рекреаційного, курортного та природоохоронного значення.....	42
2.4. Територіальна структура рекреаційно-туристичного комплексу України.....	48
2.5. Сучасний стан розвитку інфраструктури лікувально-оздоровчого туризму.....	51
РОЗДІЛ 3. Основні напрями вдосконалення системи організації лікувально-оздоровчого туризму в Україні.....	75
РОЗДІЛ 4. Використання матеріалів магістерської роботи в освітній та туристичній діяльності.....	83
4.1. Особливості активності школярів та молоді під час шкільної екскурсії.....	83
4.2. Використання матеріалів дослідження в освітньому процесі.....	88
Висновки.....	96
Список використаних джерел.....	10

Вступ

Інтеграція України до Європейського Співтовариства вимагає від керівництва держави прийняття невідкладних рішень щодо покращення соціального комплексу, особливо рекреаційного. Охорона та зміцнення здоров'я людей є одним із найважливіших завдань цивілізованого суспільства. Адже високий потенціал фізичної та розумової активності людей є необхідною умовою їх повноцінного життя. Світова традиція здорового вигляду поступово доходить до України: вітчизняний ринок оздоровчих поїздок за кордон за останнє десятиліття зріс майже на третину. Враховуючи, що Україна має один із найкращих природних лікувально-оздоровчих потенціалів у Європі, оздоровлення на курортах стає одним із найпріоритетніших напрямів розвитку внутрішнього туризму, поповнення бюджету та зміцнення туристичної економіки країни в цілому.

У багатьох країнах рекреація і туризм відіграє значну роль у формуванні валового внутрішнього продукту, активізація зовнішньоторговельного балансу, створенні додаткових робочих місць і забезпечення зайнятості населення, має великий вплив на такі ключові галузі економіки, як транспорт і зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання і інші, тобто виступає своєрідним стабілізатором соціально-економічного розвитку.

Санаторно-курортне обслуговування є однією з особливо важливих галузей туризму, але на жаль в нашій країні, особливо в роки становлення ринкової економіки ця сфера не стала такою ж прибутковою та ефективною як в інших країнах.

Для вивчення і використання, популяризації потенціалу рекреаційних ресурсів важливе значення має викладання матеріалу про просторову організацію, використання рекреаційно-туристичного потенціалу, санаторно-курортного господарства України та світу у курсі шкільної географії.

Об'єктом дослідження є рекреаційний потенціал України. Просторові рамки дослідження включають територію держави, при цьому основну увагу

приділено найбільш цінним з точки зору туристсько-рекреаційного використання – рекреаційним ресурсам і курортним центрам, рекреаційно-туристичним регіонам.

Предметом дослідження є вивчення рекреаційних ресурсів у курсі шкільної географії.

Реалізація мети обумовила необхідність визначення і розв'язання таких **завдань**:

- здійснити узагальнення та критичний аналіз базових теоретичних положень про рекреаційний потенціал;
- дослідити сучасний стан та тенденції розвитку лікувально-оздоровчого туризму України;
- розробити рекомендації щодо вивчення рекреаційного потенціалу у шкільній географії та його використання у розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні.

При проведенні дослідження було застосовано такі методи: літературний, системно-структурний, статистичний, порівняльно-географічний, структурної-диференціації.

У дослідженні використано сучасні методологічні положення суспільної географії, особливо географічного ресурсознавства, рекреаційної географії та туризмознавства, краєзнавства. Інформаційною основою роботи стала статистика, власні дослідження офіційного сайту Gov.ua, офіційної статистики, а також журнали, газети, публікації, інформаційні ресурси, Інтернет у вільному доступі. Використані публікації багатьох українських авторів.

Основними методологічними засадами кваліфікаційної роботи були праці українських і зарубіжних вчених, зокрема, О.О. Любіцевої, С. П. Кузика, Т. І.Ткаченко, В.С. Кравціва, В. П. Руденка, Е. Берджесса, М. Вебера та ін.

Практичне значення дослідження в передумові для розробки стратегії розвитку рекреації в Україні та програм розвитку туризму, курортів окремих територій та застосовувати в освітньому процесі.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1.1. Тракткування основних понять рекреаційного потенціалу

Поліпшення стану здоров'я сприяє зниженню захворюваності та смертності та продовжує активну тривалість життя людини. Здоров'я людини частково визначається генетикою, а частково індивідуальними та соціальними умовами та способом життя. Оскільки здоров'я погіршується протягом життя людини, важливо вживати заходів, пов'язаних з покращенням здоров'я. Тому особливо важливо прагнути використовувати обмежені людські, природні та інші ресурси для ефективного збереження здоров'я.

Лікувально-оздоровча рекреація – одна з найперспективніших складових господарства України. Вона розвивається за наявності значних ресурсів: морського узбережжя, гарячих, теплих і холодних мінеральних джерел, лікувальних лиманних родовищ грязі, лісів тощо, якими багата країна. Інтерес до лікувально-оздоровчого туризму в Європі постійно зростає, що в значній мірі обумовлено демографічними тенденціями, в Україні актуальність зростає як наслідок війни.

Проте, еквівалентного значення між лікуванням, оздоровленням у санаторно-курортних і лікарняно-поліклінічних умовах не може бути, оскільки окремі компоненти (наприклад, використання в лікувально-профілактичних цілях бутильованої води) не можуть замінити всього комплексу лікувально-оздоровчої дії на людину курортної місцевості. Лікувально-оздоровчими властивостями володіє вся сукупність чинників природного комплексу курортно-рекреаційної місцевості в їх взаємозв'язку і взаємодоповненні, що включає як бальнеологічні, так і ландшафтно-кліматичні ресурси.

Санаторно-курортне лікування для певної категорії людей у сучасних умовах може стати лікувально-оздоровчим туризмом. Лікувальний туризм розглядає організацію роботи рекреаційної галузі з погляду технології подорожі та, окрім захоплюючих маршрутів різної категорії складності, обов'язково

повинен урахувати систему занять, зумовлену методами бальнео- і кліматолікування. [9, с. 18-24]

Одним із способів використання лікувально-оздоровчого потенціалу може бути організація лікувально-профілактичних установ на базі нових перспективних лікувально-оздоровчих методів. В основі лікувального туризму повинна бути закладена лікувальна або оздоровча технологія, яка поліпшує якість життя шляхом повного задоволення потреби у відпочинку і лікуванні під час подорожі.

До лікування природними чинниками звертається останніми роками дедалі більше пацієнтів. Сучасна курортологія і фізіотерапія – це, насамперед, фізична реабілітація за допомогою кінезотерапії – “лікування рухом”. Останніми роками на курортах України відроджуються паркові зони, гірські маршрути, стежки ближнього і дальнього лікувального туризму та інші способи, що в світовій курортній практиці позначаються терміном “recreation facility” (оздоровчі послуги).

Лікувальна дія ландшафтотерапії обумовлена безперервним чередуванням садів і лісів, полів тощо, що сприяє постійній зміні вражень, поліпшує настрій і діяльність всього організму. Прекрасний ландшафт і повітря різноманітної української природи, в поєднанні з ходьбою, справляють потужний оздоровчий ефект.

Однією з найбільш серйозних небезпек для життєдіяльності туристів у рекреаційно-оздоровчому туризмі є небезпеки при відпочинку на водоймищах. [5, с. 53-54].

Лікувальний туризм здійснюється з метою зміцнення здоров'я і передбачає перебування в санаторно-курортних установах. Туризм із метою лікування виокремлений і у класифікації осіб, які подорожують, рекомендованій UNWTO.

Метою оздоровчого туризму є профілактика захворювань і відпочинок. Він характеризується більшою тривалістю подорожі, відвідуванням меншої кількості міст і більшою тривалістю перебування в одному місці, тобто поряд із

проведенням дозвілля передбачає відпочинок. Виокремлення оздоровчого туризму також відповідає класифікації UNWTO.

Найчастіше виділяють рекреаційний туризм, що поєднує поїздки з метою відпочинку, оздоровлення і лікування, а також відновлення і розвитку фізичних, психічних та емоційних сил. Рекреація охоплює всі види відпочинку, в тому числі санаторно-курортне лікування і туризм.

Останнім часом у світі спостерігається зростання інтересу туристів до лікувально-оздоровчого туризму. Швидкий темп життя, безліч стресових ситуацій, зростання потоку інформації, несприятлива екологічна обстановка в більшості країн змушує людей звертатися до цього виду туризму. Подорожі з лікувальними цілями були відомі ще в стародавніх Греції і Римі, громадяни яких використовували цілющі джерела та місця зі сприятливим кліматом для того, щоб зміцнити здоров'я. Перший відомий в історії курорт Асклепія у Давній Греції, розташований поблизу порту Епідаурос, був створений на природних джерелах мінеральних вод у II ст. до н. е. У XVIII–XIX ст. поширилася мода їздити “на води”. Люди, переважно багаті, їздили на курорти не з метою лікування, а для відпочинку. Навколо джерел виростили курортні міста, що стали центрами світського життя, поряд із лікарнями споруджувалися концертні зали, іподроми та казино.

Мотивація подорожей на курорти з роками не змінилася. Людей, які бажають відпочити, приваблюють у курортні місцевості цілющі властивості природних факторів.

Особливостями лікувально-оздоровчого туризму є:

- тривалість перебування, що повинна становити не менше трьох тижнів, незалежно від типу курорту і захворювання, оскільки лише за такий час можна досягти оздоровчого ефекту;
- висока вартість перебування і лікування – звичайне лікування на курортах є дорогим, тому цей вид туризму розрахований на заможних клієнтів, що замовляють індивідуальну програму перебування і лікування;

- вік – як свідчить статистика, на курорти найчастіше їдуть люди старшої вікової групи, хоча останнім часом відпочинок на курортах обирають і люди середнього віку, які страждають недугами. Вибір робиться між курортами, що спеціалізуються на лікуванні конкретного захворювання, і курортами змішаного типу, що загалом зміцнюють здоров'я і сприяють відновленню сил і зняттю стресу.

Зберігаючи лікувальну функцію, курорти урізноманітнюють програму перебування пацієнтів культурними і спортивними заходами, пропонують широкий асортимент послуг з оздоровлення і відновлення сил, більш гнучко підходять до визначення тривалості курсів лікування й оздоровлення. Останнім часом у приморських готелях дуже популярною є таласотерапія.

Важливість розвитку цього виду туризму для сучасного суспільства відзначалася на Міжнародному конгресі з лікувально-оздоровчого туризму 1999 р. в Іспанії. У зв'язку з цим підкреслювалася необхідність проведення широкомасштабного дослідження ринку відпочинку і лікування, розробки і впровадження стандартів курортного обслуговування.

Розрізняють три основних типи курортів: бальнеологічні, грязеві й кліматичні.

На бальнеологічному курорті головним лікувальним фактором слугують природні мінеральні води. Вони використовуються для питного лікування, ванн, купання в лікувальних басейнах, усіяких душів, а також для інгаляцій, полоскань і зрошень.

Відомості про цивілізоване використання цілющих мінеральних вод дійшли до нас з глибини віків. Численні археологічні знахідки свідчать про те, що практика оздоровлення мінеральними водами існувала ще У у—ту тис. до н. е., давні люди вважали мінеральні води джерелом здоров'я, сили та краси. У працях Гіппократа описуються лікувальні властивості річкової, солоної і морської води. “In balneis salus” (“Здоров'я – це купання”) – правдивість цього твердження Гіппократа доведена практикою використання оздоровчої сили води.

Мінеральні води допомагають вилікуватися від численних недуг. Серед пацієнтів бальнеологічних курортів переважають люди з захворюваннями шлунково-кишкового тракту, серцево-судинної і нервової систем, дихальних шляхів, опорно-рухового апарату. Ефективність лікування низки захворювань на бальнеологічних курортах підтверджують результати медичних досліджень.

Грязеві курорти прив'язані до родовищ лікувальних грязей (пелоїдів). Грязелікування використовується переважно при патології суглобів, нервової системи травматичного походження, а також гінекологічних та деяких інших захворювань. Завдяки сучасним методам і новітнім технологіям грязелікування дає змогу досягти високих медичних результатів, що сприяє зростанню популярності грязевих курортів серед людей, які потребують лікарської допомоги.

Кліматичні курорти настільки ж різноманітні, як і сам клімат. У структурі кліматичних курортів світу лісові (рівнинні) становлять 11,3%, гірські – 24,2%, клімато-кумисо-лікувальні – 4,2%. Кожному з них властива унікальна комбінація погодно-кліматичних факторів (температура, атмосферний тиск, сонячне випромінювання тощо), що використовуються з лікувально-профілактичною метою. Від поєднання цих факторів залежить профіль курорту. Якщо лісові курорти з характерним для них континентальним кліматом приймають переважно осіб, що страждають захворюваннями верхніх дихальних шляхів, астмою, розладами нервової системи, то перебування на гірських курортах рекомендується при початкових формах туберкульозу і малокров'ї.

Найбільш поширений тип кліматичних курортів – приморські. У структурі кліматичних курортів світу вони становлять 60,3 %. Дедалі більше туристів відкривають для себе можливості поєднувати відпочинок на морі з ефективним лікуванням. Морський клімат сприяє подоланню багатьох хвороб. Він позитивно впливає на людей із захворюваннями крові, кісткової тканини, лімфатичних залоз. Після завершення курсу лікування самопочуття пацієнтів

поліпшується, тривалий час вони можуть обходитися без медикаментів чи скоротити дози лікарських препаратів.

1.2. Соціально-економічні функції лікувально-оздоровчих послуг

Економічний зміст лікувально-оздоровчих послуг зводиться до виконання робіт та надання послуг шляхом використання комплексу природних та соціально-економічних ресурсів. Послуги – це види діяльності, робіт, у процесі виконання яких створюється не новий і не матеріально-речовий продукт, а змінюється якість уже створеного продукту. Тобто, послугами є блага, які надаються не у вигляді речей, а у формі корисної діяльності – виконаних робіт, послуг, інформації.

Існує дві причини, що цілком відрізняють ринок послуг від інших ринків: послуга не існує до її надання, що унеможлиблює порівняння й оцінку послуг до їхнього одержання; послугам притаманний високий ступінь невизначеності, що ставить клієнта в не вигідне становище, а продавцям ускладнює просування послуги на ринок. Притаманні послугам риси збільшують ризик для покупця при виборі послуги. Водночас, для послуг важче вибрати фірмову назву, їх складніше пропонувати і контролювати на цільовому ринку.

Найчастіше, під послугою розуміється результат взаємодії виконавця та споживача, а також виробничої діяльності продуцента, спрямованої на задоволення потреб споживача.

Сутність послуги не може бути дослідженою в якомусь одному вимірі, в певній системі класифікаційних понять, оскільки це буде обмежувати розуміння послуги взагалі та курортно-рекреційної послуги зокрема, за своїм функціональним призначенням послуги можна класифікувати згідно тих потреб, які вони задовольняють. Зокрема, приймаючи до уваги класичну піраміду потреб А. Маслоу, можна визначити потреби фізіологічні:

- харчування, проживання тощо;

- послуги, спрямовані на досягнення безпеки майна, особистості – охоронна сигналізація, приватні детективи тощо;
- послуги спілкування, що переслідують отримання комунікативного задоволення і мають цінність – послуги різного типу розважальних закладів, клубів і т. п.;
- послуги, за допомогою яких реалізується потреба визнання, ідентифікації особи в колективі, суспільстві, які реалізуються шляхом придбання іміджевих послуг: нещодавно відпочинок за кордоном асоціювався з великими доходами та певним соціальним статусом;
- послуги, людина реалізує свою функцію самовиразу, самовдосконалення, наприклад, екстремальні види туризму як екстремальної діяльності.

З точки зору споживача, послуги поділяються на такі, що забезпечують фізичну, тілесну рівновагу – комунальні, транспортні, побутові, харчування, проживання тощо, та духовні потреби: послуги закладів освіти, культури, культові заклади, а також послуги одночасної сприятливої дії комплексного характеру на все єство людини як курортно-рекреаційні послуги, в чому полягає їх унікальність. За фізичними втіленням послуги для населення поділяються на матеріальні, тобто такі, що не мають уречевленої форми. Матеріальною є послуга, призначена для задоволення матеріально-побутових потреб споживача послуг або колективних споживачів у вигляді суспільного блага, вигоди. Матеріальна послуга забезпечує відновлення споживчих властивостей продуктів та виготовлення нових виробів на замовлення громадян, а також переміщення вантажів та людей, створення умов для споживання.

Специфіка лікувально-оздоровчих послуг визначається як процес та результат діяльності водночас, тобто послуга є продуктом інтегрованої діяльності. [14, с. 18]

До специфіки послуг відносяться не лише відносно більша місткість праці в порівнянні з виробництвом матеріально-речових благ, значно нижча

частка матеріальних затрат у вартості кінцевого виробництва послуг. Особливості управлінського обліку – речовий фактор поділяється на основні та оборотні фонди, коли величина оборотних фондів значно вища за обсяги основних фондів, великої частки грошових коштів у структурі активів підприємств сфери обслуговування [14, с 71]. Організації з надання послуг не можуть вести облік витрат по окремих операціях. Вони виходять із того, що існують витрати усього комплексу операцій. При цьому величина вказаних витрат є постійною для будь-якого заданого часу. Один із сучасних корифеїв менеджменту Майкл Портер зазначає, що у сфері надання послуг немає ніякого значення поділ витрат на постійні та змінні, на яких базується традиційний розрахунок собівартості, а також не діє інший принцип традиційного розрахунку вартості – капітал можна замінити працею [14, с. 15].

Курортна справа – це сукупність усіх видів науково-практичної та господарської діяльності, спрямованих на організацію та забезпечення санаторно-курортними закладами трьох основних функцій: лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань із використанням природних лікувальних ресурсів.

З економічної точки зору лікування є діяльність, пов'язана з наданням послуг клієнту шляхом використання людського капіталу, природних, матеріальних та нематеріальних ресурсів, спрямована на відновлення та покращення функцій людської життєдіяльності.

Основними методами санаторно-курортного лікування є бальнеотерапія (мінеральні ванни, внутрішнє вживання мінеральної води), грязелікування, кліматолікування. До кліматотерапії відносяться аеротерапія (лікування повітрям), геліотерапія (лікування сонцем), таласотерапія (лікування морем). Аеротерапія – використання відкритого повітря для лікування і загартовування

Проте в Законі України «Про курорти» немає чіткості правової визначеності споживачів курортних послуг: ст. 2 визначає кінцевими консументами курортних послуг – людей, ст. 20 – хворих, як споживачів курортних послуг, ст. 23 – громадян.

Сучасна наука проводить пошук натуральних та вартісних форм визначення економічної оцінки втомлюваності людини та відновлення її здатності до активної діяльності. Сьогодні у визначенні результативності послуг вчені оперують переважно непрямими показниками сукупних витрат з їх надання – зайнятість, продуктивність праці тощо.

В діяльності санаторно-курортних закладів не менш важливим природного чинника виступає особистісний фактор: фаховий рівень підготовки фахівців та обслуговуючого персоналу; досвід роботи в галузі; навик роботи; рівень міжособистісних комунікацій як усередині курортно-рекреаційних підприємств, так і по відношенню до відпочиваючих (туристів). Від рівня кваліфікації будь-якої категорії персоналу в кінцевому рахунку залежить репутація санаторно-курортного підприємства.

1.3. Основні етапи становлення та розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні

Лікувально-оздоровчий туризм має давню історію свого розвитку. Ще в доісторичні часи люди використовували природні лікувальні ресурси, в пошуках яких здійснювали близькі й далекі подорожі. Процес становлення та розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні відбувався одночасно з іншими європейськими країнами. Він був послідовним, хоча й не рівномірним у часі. Виділяють чотири етапи розвитку рекреації і в тому числі лікувально-оздоровчого туризму [11].

Перший етап починається від зародження великих цивілізацій Давнього світу і триває до початку XIX ст. З терапевтичними цілями природні лікувальні ресурси використовувалися ще з античних часів. Відомо, що єгиптяни прибували до ріки Ніл і після спаду повені застосовували мул для лікування низки захворювань. Грязю та водами лікувалися давні римляни та греки. Є історичні відомості про те, що римські цезарі на знак вдячності богам будували храми біля тих грязьових джерел, де вони або члени їх родини вилікувалися.

Дуже популярним серед римської знаті був аквамасаж. Вважається, що назву модного нині оздоровчого напрямку SPA надала аббревіатура відомої фрази імператора Нерона, який був великим прихильником римських терм. Побачивши одного разу надзвичайні басейни з фонтанами, він вигукнув: «Sanitas par aquas!», що означає “здоров'я через воду”.

Пізніше, у XVII ст., лікуватися грязями та водами стали у Франції, а потім і в Німеччині. Часто згадується невелике бельгійське містечко Спа в Арденнах, яке надало світу перший бренд питної води і прославилося ще у Середньовіччя своїми гарячими джерелами, в яких, за переказами, поновлювали сили та лікували поранення солдати численних війн. Вважається, що саме з цим містечком було пов'язане виникнення на початку XVII ст. традиції їздити на води з метою покращення здоров'я, яка пізніше охопила майже всю Європу.

На жаль, відомостей про розвиток лікувального туризму на території України у давні часи та середньовіччя існує дуже мало. Про лікувальні властивості природних ресурсів місцевому населенню було відомо ще здавна. Однак, перші документальні згадки про це знаходимо у документах, які датовані XVI-XVIII ст. Зокрема, у цей час згадуються лікувальні мінеральні сірководневі джерела Великого Любеня (XVI ст.), Немирова (XVI ст.), Збручанські мінеральні води (XVII ст.), Слов'янські солоні озера (XVII ст.), кримські грязі та солоні озера Півдня (XV-XVI ст.) та багато інших.

Другий етап охоплює все XIX ст. і початок XX ст. У великих масштабах з лікувальною метою європейські курорти виникли з початку XIX ст. (першими були Німеччина – з 1801 р., Франція – з 1818 р., Австрія – з 1832 р. тощо). Масове поширення лікувального туризму в Російській імперії, до складу якої входили тогочасні українські землі, відбувалось із запізненням, проте слідом за європейським.

З середини XIX ст. починається формування в Україні туристичних регіонів. І цілком є природним, що першим таким регіоном був Крим. У 1783 р. півострів став складовою частиною Російської імперії. Політика уряду була спрямована на прискорене господарське освоєння краю. За короткий час

набули розвитку і поширення багато галузей сільського господарства і промисловості, що створювало певні передумови для курортного освоєння Криму. Вважається, що історія рекреаційного освоєння Криму починається саме завдяки розвитку на цих територіях лікувального туризму. Початок курортного будівництва припав на 70-і рр. XIX ст. За ініціативою земств, лікарських та інших громадських організацій, приватних осіб, практично без фінансової допомоги уряду почали відкриватися санаторії уздовж усього узбережжя.

Аристократія і велика буржуазія обрали для палаців і дач головним чином Південний берег Криму. Готелі та пансіонати, що перебували у приватному володінні, експлуатувалися переважно у літній сезон. Невелике селище Ялта, яке в 1802 р. налічувало лише 13 рибальських будиночків, поступово стало центром усього узбережжя, чому сприяло будівництво в 1832-1837 рр. гравійної дороги Алушта – Сімферополь, яку в 1847 р. продовжили до Севастополя. А 17 вересня 1837 р. імператор Микола I надав Ялті статус міста.

З 1890 р. кримські території з грязями активно використовуються з лікувальними цілями. В Євпаторії були побудовані дві грязелікарні, готель літнього типу на 70 номерів, парк з двома ставками. У 1912 р. був відкритий Цандерівський інститут, який готував лікарів-бальнеологів. Завдяки ініціативі окремих підприємців у 1905 р. було введено в дію першу приватну оздоровницю “Приморський санаторій”, а через чотири роки – два приватних медичних пляжі. З 1893 р. розпочалося інтенсивне дачне будівництво.

Хворі на сухоти віддавали перевагу Старому Криму, де особливою популярністю користувались квіткові ванни, їх готували на квітах і травах, що збирали в околицях міста.

Судак приваблював двокілометровим піщаним пляжем, відсутністю туманів, різноманіттям температури морської води, великою кількістю виноградників. Однак, до послуг гостей міста у 1890-х рр. тут був тільки один готель. У Севастополі у ці часи їх налічувалося 14 (пансіонати, грязелікарні та купальні).

Щоб підвищити вартість землі, князі Трубецькі проклали дорогу, що сполучала Севастополь із Сімеїзом – найтеплішим безвітряним містечком на Південному березі Криму. І хоча курортом він став ще у першій половині XIX ст., проте як буржуазно-аристократичне місце відпочинку став відомим на початку XX ст., коли виник Новий Сімеїз. У старому Сімеїзі квадратний сажень землі оцінювався в 60 крб., а на горі – у 40 крб. До збройного перевороту 1917 р. привабливий відпочинок і лікування на кримських курортах були доступними лише для заможних верст населення. [7, с. 16-19].

Хоча у кінці XVIII – на початку XX ст. Крим був найпопулярнішим і найвідомішим курортом Російської імперії, санаторно-курортна діяльність у цей час розвивалася і в інших українських землях. Так, у 1833 р. перший лікувальний заклад для відпускання “тепліх ванн” відкрили на березі Куяльницького лиману. У 1843 р. перша лікарня з'явилася й на Хаджибейському лимані, трохи пізніше (1853 р.) – на Сухому. Це були відносно примітивні лікувальні заклади, обладнані у дерев'яних літніх тимчасових будівлях.

Про цілющі властивості озера Солоний лиман, на Дніпропетровщині, було відомо ще з давніх часів. Проживали у цій місцевості вільнолюбиві спадкоємці запорозьких козаків. Місцеві селяни використовували грязі озера для лікування ревматизму, подагри, радикуліту та інших захворювань. За свідченнями архівних матеріалів, наукове вивчення регіону розпочалось у 1882 р., а в 1928 р. вирішено створити на березі озера лікувальний пункт. Це поклало початок освоєнню Солоного лиману.

Перші згадки про курорти Карпатського регіону датуються XVI ст., але тільки на початку XIX ст. розпочалося масове будівництво лікарень і ці курорти стали широко відомими. Зокрема, у 1820 р. при бурінні нафтової свердловини поблизу Трускавця випадково виявили сірчане мінеральне джерело, а в 1827 р. було споруджено невелику водолікарню на вісім кабін. З цього часу Трускавець став офіційно іменуватися курортом. Розбудова курортної інфраструктури в Карпатському регіоні, територія якого входила до

Австро-Угорщини, відбувалася на основі приватного підприємництва. Щоб залучити сюди якомога більше приїжджих для лікування та відпочинку, приватні підприємці стали вести пошуки мінеральних вод. Так, у 1833 р. було відкрите соляно-гірке джерело “Марія” (нині джерело № 1), а дещо пізніше – джерела “Нафтуса”, “Софія” (тепер джерело № 2) та ін. У кінці XIX ст. у Моршині організується клімато- і водолікування, відкривають лікарню на зразок німецьких та швейцарських курортів, які на той час вже були модними. Одночасно поблизу від Моршина було знайдено торфову грязь. Воду мінеральних джерел розпочали використовувати для лікувальних ванн, а торфову грязь – для грязьових ванн та аплікацій. Моршин став бальнеологічним курортом. Оскільки порівняно з австрійськими, французькими та іншими курортами лікування на західноукраїнських курортах було дешевшим, сюди приїздили на лікування туристи з Чехії, Польщі та інших країн.

Третій етап охоплює період розвитку курортно-оздоровчого туризму в Україні за панування радянської влади. Стрижнем її політики у галузі туризму було створення державних органів та установ управління туризмом. Курорти та санаторії підпорядковувалися державним органам охорони здоров'я. У реконструкції та благоустрою курортів, у будівництві нових санаторіїв та пансіонатів відпочинку, окрім “Народного комісаріату охорони здоров'я”, профспілок, брали участь товариство Червоного Хреста, кооперативні організації тощо. Для вивчення природних лікувальних факторів (мінеральних вод, лікувальних грязей, клімату) та наукового обґрунтування їх використання були відкриті два спеціалізованих НДІ – Ялтинський державний туберкульозний інститут (1922 р.) та Всеукраїнський бальнеологічний інститут в Одесі (1928 р.).

У довоєнні часи мережа санаторіїв та закладів оздоровчого відпочинку була значно розширена. Під час Другої світової війни всі санаторії на звільненій території були перепрофільовані у госпіталі, в яких лікували поранених та хворих військових.

Санаторно-курортне лікування зазнало значного розвитку у післявоєнний період. Санаторії та пансіонати відпочинку відійшли у підпорядкування профспілок. Лише упродовж 1981 – 1985 рр. в УРСР на будівництво санаторіїв та закладів оздоровчого відпочинку профспілки витратили близько 210 млн. крб., було збудовано та введено в дію понад 8,5 тис. санаторних ліжок. На багатьох курортах влаштовано загальнокурортні лікувально-діагностичні та спеціалізовані відділення, кімнати та лабораторії, здійснено спеціалізацію санаторіїв, удосконалено систему медичного відбору хворих на санаторно-курортне лікування. Здійснення вказаних заходів значно підвищило ефективність курортного лікування.

Серед основних принципів організації санаторно-курортної справи радянських часів були доступність санаторно-курортної допомоги населенню, надання путівок до санаторіїв та пансіонатів відпочинку, головним чином, безкоштовно або на пільгових умовах зі сплатою 30% їхньої вартості за рахунок бюджету соціального страхування, а у дитячих санаторіях і в санаторіях для хворих на туберкульоз – тільки безкоштовно за рахунок коштів державного бюджету.

У СРСР була створена найпотужніша мережа дитячих спеціалізованих санаторіїв, куди приїжджали діти після перенесення захворювань органів дихання, серцево-судинної системи, шлункового тракту, суглобів, нервової системи. В УРСР у таких санаторіях щорічно лікувалося близько 135 тис. дітей. Для реабілітації дітей із різними відхиленнями у стані здоров'я було створено понад 200 спеціалізованих санаторіїв з таким розрахунком, щоб у кожній області функціонували санаторії за трьома основними профілями: пульмонологічні (захворювання легень), психоневрологічні, кардіоревматологічні. Одним із найпопулярніших дитячих курортів в УРСР стає Євпаторія (9 дитячих санаторіїв). Одночасно з розширенням дитячих санаторіїв відкривалися піонерські табори санаторного типу. Взагалі в усіх санаторно-курортних закладах УРСР щорічно лікувалося та відпочивало понад 600 тис. дітей, які прибували з усіх регіонів СРСР.

У 1984 р. в Україні налічувалося 1480 санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв, пансіонатів лікування та відпочинку, які були розраховані на одночасний прийом 331 тис. осіб. У цьому ж році санаторно-курортним лікуванням і всіма видами організованого відпочинку було охоплено понад 54 млн. осіб, які приїжджали з різних кінців держави, а інколи й з-за кордону.

Із розпадом СРСР і здобуттям Україною незалежності формується національний рекреаційний комплекс – це стало початком четвертого етапу розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні. У 1991 р. колишня радянська система управління туризмом була зруйнована. Величезні проблеми, які пов'язані з економічною кризою, перебудовою системи управління держави, не змогли не позначитися і на санаторно-курортному комплексі України. Практично повна відсутність державного фінансування і системи управління в перші роки незалежності призвело до значного занепаду галузі.

Однак з подоланням соціально-економічної кризи поступово змінюються форми власності, джерела фінансування, методи управління на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях. У 1995 р. було прийнято Закон України “Про туризм” (останні зміни до цього закону були внесені у 2003 р.), у 2000 р. – Закон України “Про курорти”. Розроблено Державні програми розвитку санаторно-курортної галузі до 2026 р., що безумовно сприятиме розвитку оздоровчого туризму.

Отже, історія становлення та розвитку рекреації лікувально-оздоровчого туризму в Україні свідчить про те, що в цій сфері нагромаджено значний досвід функціонування, а сучасна незалежна Україна отримала значну матеріальну і наукову спадщину у сфері лікувального туризму, і це має стати вагомим чинником оздоровлення нації, бути стратегічним і економічним ресурсом України на міжнародному ринку.

РОЗДІЛ 2. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

2.1. Формування та розвиток рекреаційно-туристичних територій в Україні

В раніше існуючій системі адміністративної економіки сфера рекреації не відносилась до пріоритетних галузей. В однаковій мірі це стосувалось практично всіх галузей рекреаційної економіки: освіти, охорони здоров'я, громадського харчування, курортів, побутових послуг, культури, туризму, організації дозвілля тощо. Певною мірою ситуація поширювалась і на регіони. Як наслідок, в Україні немає жодного, сформованого за міжнародними стандартами, курортно- рекреаційного району [10, с. 46].

З огляду на такий стан рекреаційної сфери, окремими дослідниками обстоюється доцільним введення в науковий обіг терміну рекреаноміка як науки про рекреаційне господарство, способи його ведення на основі використання та відтворення людських та природних та природних ресурсів в системі відносин між виробниками, посередниками та споживачами курортно- рекреаційних послуг.

Основою рекреаційної економіки виступає діяльність певної сукупності об'єктів, що утворюють цілісну систему. Суть курортно-рекреаційної економіки проявляється через її структуру, сукупність взаємозв'язків між елементами та підсистемами.[10, с. 57].

В основі розуміння проблеми курортної економіки знаходиться проблема наукового обґрунтування курортно-рекреаційної територіальної системи. В сучасній літературі існує широкий спектр поглядів на суть, межі визначення курортно-рекреаційної територіальної системи. Тому, доцільним було б виділення чотирьох основних типів територіально-рекреаційних систем: рекреаційно-лікувальний , оздоровчий, спортивний та пізнавальний.

На наявність неузгодженості, неоднозначності тлумачень щодо курортів, лікувально-оздоровчих та рекреаційних територій, зелених зон, а також безпосередньо рекреаційних видів діяльності, критеріїв їх виділення і

розмежування звертається увага дослідників проблеми – правників, економістів, географів. Як наслідок економіко-правової невизначеності рекреаційної діяльності на сьогоднішній день в Україні відсутній національний та регіональний кадастри земель курортного, рекреаційного, природоохоронного та історико-культурного призначення; не визначені природні території з метою наступного їх відведення до заповідних; не встановлені межі охоронних зон усіх видів; не скориговані показники потреби резервних територій для розвитку курортів, рекреації та туризму навіть на найближчу перспективу, а сама діяльність не може визнаватися як пріоритетна та така, що потребує розробки державних програм розвитку.

Курортна місцевість відрізняється від інших територій низкою специфічних факторів: концентрацією значних запасів лікувального природного ресурсу, їх розробкою та використанням в умовах спеціалізованих санаторних закладів; високою щільністю на відносно невеликому просторі кількох цілющих мікрокліматичних зон – гірської, озерної, бальнеологічної; сприятливими кліматичними умовами; розвинутою інженерно-каналізаційною, транспортною, житлово-готельною, соціальною інфраструктурою; відсутністю на значній відстані небезпечних стаціонарних джерел забруднення атмосфери, акваторії, земель; потужними природоохоронними програмами [10, с. 97].

Отже, ефективність функціонування галузі значною мірою обумовлюється досконалістю організаційної структури регіональних курортно-рекреаційних систем. Їх становленню має сприяти держава шляхом розробки рекреаційного законодавства, визначення нормативів, стандартів якості рекреаційного обслуговування, ліцензування та сертифікації діяльності рекреаторів, проведення паспортизації та створення кадастрів рекреаційних ресурсів, створення служби обліку та охорони рекреаційних ресурсів, організації інформаційної підтримки, стимулюючої фіскальної політики уряду в сфері рекреаноміки тощо [10, с. 99].

Сучасний етап розвитку санаторно-курортного комплексу України характеризується різким падінням платоспроможного попиту на санаторно-

курортні послуги з боку населення на фоні незначного скорочення рекреаційної ємності оздоровниць. Це призводить до зниження показників заповнюваності ліжкового фонду санаторно-курортних установ до суттєвого зниження рівня ефективності рекреаційної діяльності.

Відсутність належних умов фінансування санаторно-курортних установ значно знижує якість санаторно-курортних послуг, спричинює падіння внутрішнього платоспроможного попиту на вітчизняний рекреаційний продукт та ускладнює перспективи виходу його на світові ринки рекреаційних послуг.

Поряд з цим мають місце значне скорочення дотацій населенню на оплату санаторно-курортних послуг з боку профспілок і фондів соцстраху та відсутність державних програм розвитку санаторно-курортного комплексу. Тому, рішучого значення набувають питання визначення фінансової стратегії розвитку рекреаційних підприємств, а також питання реформування системи фінансування оздоровчої рекреації з боку як держави, так і недержавних структур. Вкрай необхідною стає зміна фінансово-організаційної та управлінської структур санаторно-курортних установ.

Перехід до ринкової економіки вимагає від санаторно-курортного комплексу підвищення ефективності діяльності у виробництві і реалізації санаторно-курортних послуг, а також конкурентноздатності наданих послуг на основі зниження собівартості путівок та впровадження ефективних форм управління.

Таким чином, проблема оцінки ефективності діяльності підприємств санаторно-курортного комплексу, з точки зору управління їх фінансами, є однією з ключових задач фінансового менеджменту, від розв'язання якої залежать перспективи розвитку цих підприємств.

У нашій країні найбільш могутній, з точки зору економічної бази, матеріального, лікувального і кадрового забезпечення, обширною і розгалуженою мережею медичних установ, які здійснюють санаторно-курортну і лікувальну (в умовах курортів) допомогу населенню, є система ЗАТ “Укрпрофоздоровниця”. У неї входять біля 220 здравниць і допоміжних

установ, розташованих у всіх кліматичних зонах країни, загальна кількість лікарського персоналу біля 1640 осіб. Крім того, на балансі ЗАТ “Укрпрофоздоровниця” знаходяться 55 родовищ мінеральних вод і 33 родовища лікувального бруду, з яких 47 родовищ (дільниць) мінеральних вод і 23 родовища лікувального бруду знаходяться в експлуатації, тобто служать на благо оздоровлення і реабілітації людей.

Особливості кліматичних умов, лікувально-оздоровчих природних чинників визначають переважну спеціалізацію курортів “Укрпрофоздоровниця” відносно лікування тих або інших патологічних процесів.

Особливо значна увага в оздоровчому процесі, здійснюваному в здравницях, приділяється кліматолікуванню, природним, немедикаментозним, в тому числі природним оздоровчим чинникам. Так, згідно з клінічними свідченнями, визначуваними висококваліфікованими лікарями-курортологами, відповідно до профілю санаторію, з лікувально-профілактичною метою використовуються мінеральні води різного хімічного складу: вуглекислі, сульфідні, залізисті і миш'яковисті, бромні, бромно-йодисті і йодисті, радіоактивні (радонові), борні, крем'янисті, мінеральні води з підвищеним змістом органічних речовин типу “Нафтуса”. Високоєфективними чинниками реабілітаційного і оздоровчого процесу є лікувальні грязі (пелоїди), які поділяються на торфові, мулисті сульфідні, сапропелеві і сопкові. Багаторічний досвід застосування лікувальних грязей в клінічних і санаторно-курортних умовах показав їх високу ефективність у відновному лікуванні пацієнтів.

На сьогодні в Україні розроблена програма розширення системи курортно-рекреаційних територій:

Таблиця 2.1.

Показники розширення курортно-рекреаційних територій в Україні

Адміністративні одиниці	Курортно-рекреаційні території, тис. га				
	1991 р.	1996 р.	2000 р.	2005 р.	2018 р.
АР Крим	132,2	132,2	158,6	185,0	-
Вінницька	112,6	96,9	116,3	135,1	232,6

Волинська	186,7	181,5	217,8	224,0	238,5
Дніпропетровська	35,9	35,9	43,1	50,3	90,8
Донецька	37,6	37,6	45,1	52,6	-
Житомирська	263,3	100,7	120,8	316,0	345,6
Закарпатська	304,2	304,2	365,0	425,9	544,0
Запорізька	12,4	12,4	14,9	17,4	34,9
Івано-Франківська	131,3	131,3	157,6	183,8	341,7
Кіровоградська	41,9	41,9	50,3	58,7	93,8
Київська	145,0	5,0	90,0	174,0	342,4
Луганська	81,0	81,0	97,2	113,4	-
Львівська	242,7	247,2	291,2	339,8	541,8
Миколаївська	15,8	15,8	19,0	22,1	43,5
Одеська	49,8	49,8	58,9	69,7	102,5
Полтавська	79,1	79,1	94,9	110,7	168,6
Рівненська	266,7	79,3	95,2	110,0	321
Сумська	109,4	109,4	131,3	153,2	192,5
Тернопільська	69	69	82,8	96,6	128,6
Харківська	126,2	126,2	151,4	176,7	355,4
Херсонська	8,4	8,4	10,1	11,8	17,5
Хмельницька	89,4	89,4	107,3	125,2	177
Черкаська	100,3	68,3	82	120,4	220,3
Чернівецька	37,3	37,3	41,7	45,2	61,4
Чернігівська	47,2	48,1	49,0	50,2	51,7

Джерело: [17]

Складення нового реєстру та визначення меж територій, які резервуються під курорти, зони масового відпочинку і туризму та природоохоронні об'єкти рекреаційного призначення [10, с. 104].

2.2. Основні типи природних лікувально-оздоровчих рекреаційних ресурсів України

Актуальним є визначення структури всього природно-ресурсного потенціалу регіонів України, виявлення місця, яке займає той чи інший його компонент в інтегральній (сумарній) величині. В свою чергу, встановлення компонентної структури природно-ресурсного потенціалу по регіонах дає змогу переходити на порівняльні оцінки територіальне диференціювання показників, пов'язаних з їх використанням.

Цікаву роботу з методики визначення компонентної структури природно-ресурсного потенціалу території України, проведення розрахунків по

забезпеченню її населення окремими ресурсами і зведення до спільного знаменника інтегрального ресурсного потенціалу (на прикладі України) виконав В. П. Руденко. Незважаючи на умовність визначеного ним сумарного природно-ресурсного потенціалу по регіонах (по Україні в цілому, по її великих економічних районах і областях), що пов'язане зі складністю зіставлення різних за фізичними параметрами та особливістю споживання ресурсів (мінеральних, земельних, водних, лісових, фауністичних, природних рекреаційних), виконані дослідження становлять чималий науковий та практичний інтерес.

Розроблено чимало класифікацій природних ресурсів, які ґрунтуються на відмінностях природних ресурсів за природним генезисом та належності їх до тих чи інших компонентів і сил природи. Відповідно до призначення щодо використання людиною природні ресурси у структурному плані поділяються на такі види: енергетичні, сировинні й допоміжні промислові, їстівні (харчові, кормові, питні), оздоровчі, культурно-естетичні. Два останні види часто називають рекреаційними. Крім того, останнім часом як окремий специфічний вид ресурсів розглядають територію (територіальні ресурси).

Оскільки природні ресурси є компонентами природи, вони можуть класифікуватися за належністю до того чи іншого класу або явищ природи. За цією ознакою виділяють наступні групи природних ресурсів: мінеральні, земельні, водні, лісові, фауністичні, рекреаційні, кліматичні.

У зв'язку із загостренням проблем раціонального використання природних ресурсів та охорони природи сьогодні набула широкого визнання класифікація за ознакою вичерпності природних ресурсів, яку іноді звать екологічною класифікацією. За цією класифікацією всі природні ресурси поділяють на наступні групи:

- невичерпні, до яких належить внутрішнє тепло Землі, сонячна радіація, енергія прибою, припливів і відпливів, падаючої води, вітру та ін.
- вичерпні відновлювані: ґрунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі, лікарські рослини, рослинне паливо тощо;
- вичерпні невідновлювані: мінеральна сировина, будівельні

матеріали.

В основі економічної класифікації природних ресурсів лежить поділ їх на засоби виробництва і предмети споживання. Крім того, розрізняють природні ресурси виробничого й невиробничого, промислового й сільськогосподарського, галузевого й міжгалузевого, одно- та багатоцільового призначення.

Використання у виробничій системі природних чинників вимагає адекватної цій системі оцінки. Визначення якості ресурсів та умов називають оцінюванням. Є два основні види оцінки: технологічна (або виробнича) та економічна. Під час технологічної оцінки виявляється ступінь придатності тіл або явищ природи для того чи іншого виду людської діяльності з урахуванням сучасної або перспективної технології їх використання.

Економічна оцінка природних умов і природних ресурсів – це їх вартісний вираз. Вона виникла з потреб господарства, якому необхідні не лише знання про кількості та якості природних ресурсів, їхні особливості, а й вираження їх у вартісних показниках, які можна використовувати в проектуванні та управлінні господарством. Труднощі економічної оцінки пов'язані з тим, що природні ресурси, як і природні умови, – це «дар природи» (поки в них не вкладено працю).

Визначилися дві групи економічних оцінок природних чинників: перша (відносно оцінки ресурсів) характеризує економічні результати використання природних ресурсів, друга (відносно оцінки середовища) відображає економічні наслідки впливу на навколишнє природне середовище. Найчастіше останніми виступають показники економічних втрат від забруднення, порушення природного середовища.

Рекреаційні ресурси є матеріальною передумовою формування рекреаційної галузі народного господарства, її ресурсною базою. Вони потребують бережного і економного використання, охорони і примноження. Все це пов'язано з необхідністю їх кількісної та якісної оцінки, визначення

придатності та альтернативності використання в тій чи іншій галузі народного господарства.

Україна має значні рекреаційні ресурси, до яких належать географічні об'єкти, що використовуються чи можуть бути використані для відпочинку, туризму, лікування, оздоровлення населення. Рекреаційні ресурси поділяють на природні та соціально-економічні. Природні рекреаційні ресурси – це природні умови, об'єкти, явища, які сприятливі для рекреації – відновлення духовних і фізичних сил, витрачених під час праці, навчання, творчості. Природні рекреаційні ресурси України різноманітні. Вся її територія знаходиться в смузі кліматичного комфорту. Україна має сприятливі умови для організації відпочинку на берегах і лиманах Чорного та Азовського морів, водойм і річок, у Кримських горах та Українських Карпатах. До соціально-економічних рекреаційних ресурсів належать культурні об'єкти, пам'ятки архітектури, історії, археологічні стоянки, етнографічні музеї, місця, пов'язані з життям, перебуванням видатних учених, письменників, акторів, політичних діячів, тощо. Рекреаційні ресурси України (природні національні парки, приміські смуги, історико-архітектурні, історико-культурні заповідники і т. д.) охороняються. У межах рекреаційних територій заборонена діяльність, яка призводить до негативних змін у навколишньому середовищі. Досвід показує, що майже в усіх областях України щорічно проводять свій відпочинок тільки неорганізованим способом кілька мільйонів чоловік. Але слід відмітити, що в результаті аварії на Чорнобильській АЕС якість рекреаційних ресурсів помітно знизилася. Разом з тим в Україні існують традиційні і перспективні санаторно-курортні райони з ефективними унікальними ресурсами для відпочинку і лікування.

Виділяють три типи рекреаційних ресурсів: природні, історико-культурні та соціально-економічні. Кожний з них відіграє певну роль у формуванні галузевої і територіальної організації рекреаційних комплексів. Під природними рекреаційними ресурсами слід розуміти фактори, речовину і властивості компонентів природного середовища, які володіють сприятливими для рекреаційної діяльності якісними та кількісними параметрами і служать або

можуть служити для організації відпочинку, туризму, лікування і оздоровлення людей. До них належать лікувальні та оздоровчі фактори багатоцільового призначення (ліси, лікувальні кліматичні місцевості, поверхневі води), лікувальні речовини (мінеральні води, грязі, озокерит), а також рекреаційні властивості гірських і передгірських ландшафтів, заповідних територій.

Історико-культурні рекреаційні ресурси – це пам'ятки культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, пізнавальний інтерес і можуть використовуватись для задоволення духовних потреб населення.

Соціально-економічні рекреаційні ресурси включають матеріально-технічну базу рекреаційних об'єктів, частину матеріального виробництва, яка безпосередньо забезпечує потреби рекреації, використовувані рекреацією об'єкти інфраструктури, а також трудові ресурси, зайняті в рекреаційному господарстві.

Облік стану природних ресурсів і визначення їх народногосподарського значення базуються в Україні на системі природноресурсних кадастрів – сукупності відомостей про кількісний і якісний стан природних ресурсів, їх економічну оцінку. Кадастр рекреаційних ресурсів повинен включати державний облік, якісну і кількісну оцінки, визначення придатності до того чи іншого виду рекреаційного та іншого використання, шляхи економного використання, охорони і примноження ресурсів. Таким чином, кадастр допоможе не тільки зберегти і цілеспрямовано, економно використати весь комплекс рекреаційних ресурсів, але і покращити, примножити їх, резервувати для майбутнього використання. Діючим законодавством передбачається ведення земельного, водного, лісового і надрового кадастрів.

Земельні ресурси – це специфічне поєднання ґрунтів, рельєфу, клімату, рослинності. Облік земель для рекреаційного використання повинен базуватися на комплексній оцінці території з врахуванням особливостей місцевості, різних форм відпочинку і лікування. Оцінка земельного рекреаційного фонду в рекреаційному кадастрі повинна закінчуватись визначенням рекреаційної ємності території, що забезпечило б охорону природних ландшафтів.

В залежності від рівня рекреаційної спеціалізації можна виділити три основних типи рекреаційного землекористування:

- території з високою інтенсивністю рекреації, де інші землекористувачі відсутні або мають другорядне значення (курорти, парки, пляжі та інші зони масового відпочинку);

- території із середньою інтенсивністю рекреації, які виконують одночасно деякі екологічні і виробничі функції (приміські зелені насадження, протиерозійні ліси і т.п.);

- території з незначною питомою вагою рекреації.

Дані рекреаційного кадастру про природні мінеральні джерела повинні включати місцезнаходження джерел, їх дебіт, глибину водоносного горизонту, статистичний рівень води від поверхні землі, хімічний склад вод і специфічних лікувальних компонентів, кислотність, температуру, сучасне використання, вартісну оцінку. Характеризуються джерела мінеральних вод в порядку їх значення (загальнодержавного, регіонального, місцевого) і за лікувальними властивостями. До цінних природних лікувальних ресурсів відносять також лікувальні грязі і озокерит.

Облік грязьових родовищ в рекреаційному кадастрі ведеться за основними групами грязей, які підпорядковуються певним групам захворювань. При цьому враховуються місцезнаходження і назва родовища, тип грязі, площа грязьових родовищ, глибина залягання грязі, запаси грязі (геологічні та експлуатаційні), основні фізико-хімічні властивості грязі (в тому числі хімічний склад грязьового розчину, а для сапропелевих та намулових грязей і склад озерних вод), рівень їх сучасного використання і вартісну оцінку.

Велике значення в рекреаційній оцінці території має клімат. Клімат, як і рельєф, екзотичність, пейзажне різноманіття місцевості, визначає різні аспекти рекреаційного використання території. Система показників, які враховуються в рекреаційному кадастрі, повинна відображати залежність стану людини від метеорологічних факторів. Одним з об'єктивних показників для оцінки впливу погоди на тепловий стан людини є рівень комфортності кліматичних умов.

Крім цього, узагальнюючим показником, який характеризує сприятливість кліматичних умов для рекреаційної діяльності, є оцінка контрастної зміни погоди, яка властива гірському клімату і залежить від висоти над рівнем моря, крутизни та орієнтації схилів, форм рельєфу і закритості горизонту. Цей показник включається в путівники і рекламні буклети.

Найкращий клімат – сприятливі кліматичні умови упродовж 9,5-10,5 місяців: тепле літо і помірно холодна зима з стійким сніговим покривом або спекотне тривале літо і коротка тепла зима без стійкого снігового покриву. Добрий – сприятливі кліматичні умови протягом 7-9 місяців: спекотне і сухе літо і м'яка зима зі стійким сніговим покривом. Задовільний – сприятливі кліматичні умови протягом 3-6,5 місяця: прохолодне дощове літо і м'яка зима з нестійким сніговим покривом або спекотне засушливе літо і сувора зима. Поганий – сприятливі кліматичні умови менше 3 місяців: спекотне засушливе літо і нестійка зима з незначним сніговим покривом або без нього. Дуже поганий – сприятливі кліматичні умови протягом 1-2 місяців: коротке прохолодне літо і тривала зима або спекотне літо і безсніжна зима.

Україні притаманний помірно-континентальний клімат і тільки на півдні Кримського півострова – середземноморський. Існує класифікація кліматів з погляду рекреаційної діяльності: найкращий – сприятливі кліматичні умови протягом 9,5-10,5 місяця, тепле літо та нехолодна зима зі стійким сніговим покривом або жарке тривале літо та коротка зима без стійкого снігового покриву; гарний – сприятливі кліматичні умови протягом 7-9 місяців; задовільний – сприятливі кліматичні умови протягом 3-6,5 місяця, прохолодне дощове літо і м'яка зима з нестійким сніговим покривом або жарке посушливе літо і сувора зима; поганий – сприятливі умови протягом 1-1,5 місяця. Кліматичні ресурси районів країни різноманітні, але загалом клімат сприятливий для розвитку рекреаційної діяльності.

Лісові масиви з точки зору рекреації можна віднести як до природних ресурсів туризму і відпочинку, так і до природних лікувальних ресурсів. Облік лісового фонду в рекреаційному кадастрі необхідний для комплексної оцінки

території з точки зору сприятливості даного району для масового відпочинку і лікування. Найзагальнішими показниками, які характеризують ліси як об'єкти рекреації, є такі показники, як група лісів, лісистість території, показник якості лісу – породний склад, який визначає ступінь фітонцидності насаджень, вартісна оцінка рекреаційної цінності лісу.

У рекреаційних потребах населення провідне місце наложиться відпочинку на природі. Тому важливим ресурсом є ліси. Лісолікувальні ресурси в Україні розповсюджені досить нерівномірно. Найбільше лісових масивів у Південно-Західному районі, де формування рекреаційних територій спирається саме на цей фактор. У Закарпатській, Київській, Житомирській та Черкаській областях ліси виконують функції водорегулювання, водоохорони, ґрунтозахисту. Кліматичні ресурси сприяють розвитку рекреаційної діяльності. Береги, моря, річки, водосховища, озера, Українські Карпати та Кримські гори, лісові масиви – для цих ландшафтів характерне поєднання чистого повітря, наповненого киснем, та високої вологості. Гірські долини, захищені хребтами, характеризуються сприятливим мікрокліматом для розвитку кліматичних курортів (Яремче, Ворохта, Космач та ін.).

Оскільки рекреація має перш за все велике соціальне значення і на ефективність суспільного виробництва впливає шляхом розширеного відновлення трудових ресурсів, економічна оцінка природних рекреаційних ресурсів застосовується тільки для тих лікувальних речовин, факторів, властивостей, народногосподарський ефект використання яких можна виміряти. Така оцінка можлива для мінеральних вод, лікувальних грязей, озокериту, лісу, поверхневих вод, природних національних парків. Бальна оцінка дається тим ресурсам, факторам, властивостям, народногосподарський ефект використання яких важко оцінити кількісно. Шляхом бальної оцінки оцінюються кліматичні території, естетичні і рекреаційні властивості ландшафтів, комфортність клімату, придатність рік і озер для купання і водних видів туризму та ін.

При оцінюванні території для стаціонарного відпочинку послідовно оцінюються такі показники, як клімат, рослинність, водойми, рельєф, а також культурні об'єкти.

Важливими лікувально-оздоровчими ресурсами є водойми. Найкращі водойми – теплі моря з температурою води вище $+17^{\circ}\text{C}$ протягом 3-4 місяців. Добрі – теплі озера, водосховища, великі ріки і прохолодні моря з температурою води близько 16°C протягом 2-3 місяців. Задовільні – прохолодні озера, водосховища, річки і холодні моря. Погані – теплі малі ріки, прохолодні великі ріки, холодні озера і водосховища. Вельми погані - холодні водойми і прохолодні малі ріки з температурою води нижче $+12^{\circ}\text{C}$.

Рекреаційні ресурси пляжів відіграють важливу роль у роботі курортів на березі морів, річок, озер. У Кримській, Одеській, Донецькій, Миколаївській областях є штучні та природні лікувальні пляжі. Пізнавальні ресурси є характерним фактором, що визначає мотиви відвідування України іноземними туристами. Вони відвідують історико-архітектурні пам'ятки Києва, Чернігова, Львова, Одеси та інших міст. Отже, у нас є всі види ресурсів, що дозволяє всебічно розвивати рекреаційний комплекс. Завдяки різноманітним ресурсам рекреаційний комплекс України є багатофункціональним. Його діяльність дає можливість оздоровити великі маси населення і в той же час зробити значний внесок до національного доходу.

Рельєф. Найкращий – гірський (до висоти 2000 м над рівнем моря), передгірський, пересічний: пагорбово-грядовий, ерозійно-розчленований. Добрий – сходинокво пересічний, ерозійно-розчленований. Задовільний пагорбовий, слабо пересічний. Поганий – площинно-пагорбовий. Вельми поганий площинний і гірський (важкодоступні місцевості).

Україна має всі необхідні бальнеологічні ресурси для розвитку рекреаційного комплексу. У країні є лікувально-оздоровчі, спортивні (туристичні), пізнавальні системи комплексу. У нас багато рекреаційних ресурсів: бальнеологічних (мінеральних вод, грязей), кліматичних, ландшафтних, пляжних, пізнавальних.

На території України є мінеральні води основних бальнеологічних груп.

Група А. Води без специфічних компонентів та властивостей. Їхня лікувальна дія зумовлена основним іонним складом та загальною мінералізацією; азот та метан містяться у них у розчиненому стані в умовах атмосферного тиску тільки у незначних кількостях. Води цієї групи виведені на земну поверхню свердловинами, вивчені та використовуються на курортах Миргорода (Полтавська область), Куяльника (Одеська область), Трускавця (Львівська область), Феодосії (Крим), Очакова (Миколаївська область) та ін.

Група Б. Води вуглекислі. Лікувальна дія зумовлена наявністю у великих кількостях розчиненого вуглекислого газу, який становить 95-100% газів, а також іонним складом та загальною мінералізацією. Ці води виведені на поверхню, вивчені та використовуються на курортах Поляна (Закарпатська область), Голубино у санаторії “Квітка полонини”, Сойми – у санаторії “Верховина”.

Група В. Води сульфідні. Фізіологічна та лікувальна дія зумовлена наявністю сульфідів (вільного сірководню та гідросульфідного іону). Води цієї групи вивчені та використовуються на курортах Любень-Великого (Львівська область), Синця (Закарпатська область), Черчого (Івано-Франківська область).

Група Г. Води залізисті, миш'яковисті або миш'якові з високим вмістом марганцю, міді, алюмінію. Лікувальна дія зумовлена (окрім їхнього іонного, газового складу та мінералізації) одним або декількома з перелічених фармакологічних активних компонентів. Ця група вивчена та використовується у санаторії “Гірська Тиса” (Закарпатська область).

Група І. Води бромні, йодні та з високим вмістом органічних речовин. Виділено два типи мінеральних вод з високим вмістом органічних речовин. Води групи вивчені та використовуються на курортах Трускавця (Львівська область), Березівських мінеральних вод (Харківська область).

Група Д. Радонові (радіоактивні) води використовуються на курорті Хмільник (Вінницька область).

В Україні є значні запаси лікувальних грязей. До них належать різні за походженням природні утворення (відкладення боліт, озер та морських заток), які складаються з води, мінеральних та органічних речовин і являють собою однорідну тонкодисперсну пластичну масу з певними тепловими та іншими фізико-хімічними властивостями. За прийнятою класифікацією лікувальні грязі поділяються на торфові (прісноводні, мінералізовані), мулисті (сапропелі, сульфідні, мінеральні, глинистий мул, глини) та псевдовулканічні (сопочні та гідротермальні). В Україні експлуатуються сім торфових і десять сульфідних родовищ лікувальних грязей. Особливе місце займають унікальні ресурси озокериту Бориславського родовища у Львівській області. Торфові грязі є у Львівській та Івано-Франківській областях. Серед мулисто-сульфідних значними є Куяльницьке та Шаболатське (Одеська область), а також Чокрацьке (Крим) родовища.

У гірських та передгірських районах Закарпатської області, особливо біля Сваляви, є значні запаси вуглекислих вод, на базі яких працює декілька курортів. Поблизу села Синяк є родовища сульфідних вод, а хлоридно-натрієві води розвідано в Усть-Чорній.

Різноманітними мінеральними водами багата Львівська область. Цінні всесвітньо відомі гідрокарбонатно-сульфатні, кальцієво-магнієві, сульфатні, натрієво-кальцієві води є у Передкарпатському районі, зокрема в Трускавці та Східниці. На незначній відстані від Трускавця, у Моршині, розвідані й широко використовуються сульфатно-хлорні, натрієво-магнієво-кальцієві води. На північ від Львівського Передкарпаття зосереджені відомі сульфідні води в Любені Великому і Немирові. Такі води, а також грязі, є на півночі Івано-Франківської області в с. Черче. Усі ці ресурси мінеральних вод мають лікувальне значення.

Чимале значення для лікування і відпочинку мають рекреаційні ресурси Полісся. Тут зосереджені значні масиви лісів, зокрема соснових. Переважає м'яка тепла зима і досить вологе літо. Є велика кількість прісних озер; повноводні ріки повільно протікають у низьких берегах. Першочергове значення мають рекреаційні ресурси тих місцевостей, які розташовані біля озер, рік і лісів.

Можливості для лікування і відпочинку використовуються на Поліссі недостатньо. При цьому слід врахувати, що аварія на Чорнобильській АЕС негативно вплинула на можливості використання рекреаційних ресурсів центральної і східної частини Західного Полісся (північної частини Київської і Житомирської та деяких північних районів Чернігівської і Рівненської областей). Встановлено, що рівень радіації змінюється по вертикалі – біля основи крони він високий (30 %), над поверхнею крони він становить 100 %, на відстані 1 м від поверхні землі – 25%, над трав'яним покривом – 10 %.

Унікальні і сприятливі для освоєння рекреаційні ресурси має крайня північно-західна частина країни. На півночі Волинської області, у верхів'ї Прип'яті, в добре освоєному в господарському відношенні регіоні, знаходиться так зване Українське поліське поозер'я. Воно характеризується великою кількістю різноманітних за площею та глибиною озер, великими лісовими масивами з переважанням сосни, значними площами лук і боліт. Абсолютні висоти цієї рівнинної території становлять 160-190 м.

Насамперед, це Південний рекреаційний район, до складу якого входять приморські території Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької і Донецької областей та Автономної Республіки Крим. Даний район є порівняно посушливим (середньорічна кількість опадів 300-400 мм, переважно у холодний період) з дуже теплим і тривалим літом, теплою зимою, ранньою і короткою весною. Південний берег Криму характеризується м'яким субтропічним кліматом середземноморського типу. В межах названого району виділяються три підрайони: західний, кримський і східний.

Західний підрайон (Одеська, Миколаївська області та західна частина Херсонської) характеризується помірним кліматом – більшою кількістю опадів, вищою відносною вологістю повітря і нижчою температурою морської води у літньо-осінній період. Тут зосереджені значні ресурси для організації грязьового лікування у вигляді намулової грязі солених озер і лиманів (Куяльницький, Хаджибейський та ін.). Значний ефект від купання в морській воді, сонячні та повітряні ванни.

Кримський підрайон, особливо невелика витягнута вздовж берега територія Південного берега Криму, захищена з півночі горами. Тут зосереджені надзвичайно сприятливі кліматичні ресурси для відпочинку та лікування: тепла волога зима з температурою січня $+1...+5^{\circ}\text{C}$, липня – близько $+25^{\circ}\text{C}$. У літньо-осінній період випадає невелика кількість опадів, переважає ясна безхмарна погода. Кількість годин сонячного сяйва тут коливається від 2000 до 2500 на рік. Сприятливі передумови для відпочинку і лікування є також у східній та західній частинах Криму. Унікальні грязі для лікування зосереджені в районах Євпаторії, Феодосії, Саку та в багатьох інших населених пунктах.

Значні рекреаційні ресурси є у східному підрайоні, який простягається вздовж Азовського моря. Клімат у цьому підрайоні більш континентальний, температура менш солоної морської води вища. Підрайон має сприятливі кліматичні водно-морські та грязьові ресурси.

Цінні лікувальні грязі є в районах Бердянська, Маріуполя.

Унікальні рекреаційні ресурси є також у Карпатах, Передкарпатті і Закарпатті, які входять у вигляді підрайонів у великий Карпатський район. Він характеризується значною кількістю опадів (700-800 мм на рік у рівнинних районах і до 1700 мм в горах), високою відносною вологістю повітря, м'якою зимою, теплим дощовим літом і помірно-теплою сухою осінню. Сніг у горах досягає товщини 40-80 см і лежить протягом 3,5-4 місяців. Гірські райони характеризуються чистим повітрям, насиченим влітку та восени ароматом ялин, ялиць і ялівцю, а також різнотрав'ям та листяними лісами. У районі розташовані великі масиви лісів, джерела цінних і різноманітних за своїм хімічним складом та лікувальними властивостями мінеральних вод, в ряді випадків унікальних.

Найбільшу цінність мають водно-кліматичні та лісові ресурси групи Шацьких озер (їх тут близько 30), в тому числі такі великі, як Світязь (площа близько 2,5 тис. га, максимальна глибина 58 м), Пулемецьке, Люцимир, Пісочне, Острів'янське, Перемут та ін. Значну частину регіону займає Шацький

національний парк (майже 20 % його площі, близько 6500 га, припадає на озера). Їх чиста вода, здебільшого з піщаними берегами, аромат соснових лісів, ресурси різноманітних дикорослих плодів, ягід і грибів, значні рибні ресурси, а також теплий і м'який вологий клімат – усе це створює винятково сприятливі умови для лікування та відпочинку, для формування тут нового санаторно-курортного комплексу державного значення.

Перспективними для залучення до господарської діяльності є рекреаційні ресурси Лісостепової зони. Клімат тут м'який, вологість повітря дещо менша, ніж на Поліссі, опади переважають у першій половині літа. Складовою частиною рекреаційних ресурсів є чисті поверхневі, а також підземні мінеральні води, у тому числі лікувальні води.

У багатьох місцях країни зустрічаються радонові води різного хімічного складу (Вінницька, Хмельницька, Київська, Черкаська, Кіровоградська області та ін.). Хлорні натрієві води є в Полтавській області (Миргород); Харківська область характеризується великими запасами кремнистих гідрокарбонатних кальцієво-натрієво-магнієвих, а також гідрокарбонатних натрієво-магнієво-кальцієвих вод. Усі ці ресурси мінеральних вод мають велике лікувальне значення.

2.3. Природно-ресурсний потенціал земель рекреаційного, курортного та природоохоронного значення

Найбільшу частку в компонентній структурі ресурсів України займають земельні (44,4 % усього ресурсного потенціалу) і мінеральні (28,3 %) ресурси. Нижчою є частка потенціалу фауністичних (0,5 %) і лісових (0,5 %) ресурсів. Причому найбільший сумарний потенціал ресурсів (від загального по республіці) мають Донецька (12,3%), Дніпропетровська (10,9%) і Луганська (8,8 %) області. Це є результатом зосередження в них мінеральних, насамперед вугільних, залізорудних, марганцевих та інших ресурсів світового значення, які характеризуються сприятливими умовами видобутку. Показники сильно

диференційовані як за ресурсним потенціалом, так і за регіонами і можуть бути використані для оцінки конкретних ресурсів тих чи інших областей України.

За даними Держкомзему України організації, установи природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення станом на 01.01.2019 р. займали 304,4 тис. га земель, в складі яких налічувалось 11,8 тис. га сільгоспугідь; 151,1 тис. га лісів і інших лісовкритих площ; 14,0 тис. га відкритих і заболочених земель; 63,0 тис. га під водою. В межах населених пунктів їх обліковувалось 17,6 тис. га, в т.ч. 8,5 тис. га забудованих.

До складу земель, що вимагають створення особливого режиму охорони та забезпечення цільового функціонального використання на території України відносяться:

- курортні (лікувально-оздоровчі) землі (території розповсюдження понад 400 джерел лікувальних мінеральних вод і 104 родовищ лікувальних грязей; території морських пляжів довжиною 1160 км; земельні ділянки 1059 санаторіїв і санаторіїв-профілакторіїв на 203 тис. місць;

- рекреаційні землі (земельні ділянки 2380 закладів організованого відпочинку та туризму на 398 тис. місць; території масового короткочасного відпочинку населення у приміських зелених зонах; земельні ділянки дачних поселень та садівничих товариств;

- землі природоохоронного фонду, який використовується для екологічного туризму та рекреації;

- землі об'єктів історико-культурної спадщини (території розташування більше 125 тисяч пам'яток історії, археології, архітектури, етнографії та інші).

Загальна площа всіх цих земель, які використовуються за призначенням, за даними “Зведеної схеми районного планування України”, становила 7,2 % території України (4346,6 тис. га), в зокрема природоохоронні землі займали біля 2,2%.

У відповідності до чинного законодавства курортні, природоохоронні землі та землі історико-культурного призначення є загальнодержавною власністю,

підлягають особливій охороні, не приватизуються; вони можуть передаватися лише у постійне або тимчасове користування; рекреаційні ж землі можуть перебувати як у загальнодержавній, так і в колективній або приватній власності.

За даними оцінки ресурсного потенціалу земель курортів і рекреації та туризму, земель історико-культурного призначення, територія їх розповсюдження може складати близько 9,1 млн. га, або майже 15% території країни. Це більш, ніж вдвічі перевищує площі тих земель, які використовуються для цих цілей на сучасному етапі. Згідно з прогнозними розрахунками на базі використання цього потенціалу є можливість одночасно оздоровити близько 50 млн. чоловік, тобто майже все населення України. З іншого погляду – це значний потенціал розвитку міжнародного туризму, який у багатьох країнах світу є прибутковою галуззю національної економіки. Так, наприклад, частка доходів від туризму у валовому національному продукті в Іспанії становить майже 4%, у Кіпрі – близько 20%, у країнах Центральної і Східної Європи – біля 7,6%. В Україні доля доходів від туризму у валовому національному продукті не перевищує одного відсотка.

Водночас, значні земельні території необхідні для створення охоронних зон (санітарної охорони курортів та лікувальних ресурсів, водоохоронних, охорони історико-культурної спадщини, тощо) а також для створення прибережних захисних смуг, які виконують природоохоронні функції і мають режим обмеженої господарської діяльності. Зокрема, Водним Кодексом України уздовж берегів морів, морських заток і лиманів передбачено виділення прибережних захисних смуг шириною не менше двох кілометрів від урізу води. В межах цих смуг забороняється застосування пестицидів, облаштування полігонів, складування відходів та будівництво полів фільтрації; навколо водойм забороняється розорювання земель, садівництво та городництво, будівництво дач, гаражів тощо.

Переважна частина об'єктів історико-культурної спадщини в Україні розміщується на території 1156 населених пунктів, які належать до категорії історичних поселень. В їх складі обліковується 279 міст, 162 селища міського

типу, 715 сіл. За проектом ВБН Б.2.2.-96 “Організація зон охорони пам'яток архітектури” до охоронних зон пам'яток включено території старої забудови та цінних природних ландшафтів, які утворюють історичне середовище. На території цих зон забороняються земляні, будівельні роботи, господарська діяльність, за винятком відновлювано-реставраційних заходів.

До цього часу територія охоронних зон у балансі всіх видів земель України, – як певна категорія земель, – кількісними показниками законодавчо не визначена, а зовнішні межі всіх видів охоронних зон практично не встановлюються (за спеціально розробленими проектами), а якщо і/або виділяються, то тільки для незначної частини об'єктів.

Таким чином, при опрацюванні схем територіального планування особливу увагу слід приділяти необхідності створення резервного фонду земель охоронного призначення.

Свого часу Урядом України було затверджено “Перелік і границі територій, які зарезервовані для організації зон лікування, відпочинку та туризму в Українській РСР”, яким передбачалось створення 265 нових об'єктів цільового використання загальною площею 1369,4 тис. га. Однак, через відсутність належного державного контролю, протягом останніх 20 років в межах резервних територій ведеться дачне будівництво, інша господарська діяльність, значна частина цих найцінніших ресурсів вже втрачена.

Не дивлячись на очевидну економічну доцільність і гостру соціальну потребу в розвитку рекреаційного комплексу, на сьогоднішній день в Україні немає повного кадастру земель курортного, рекреаційного, природоохоронного та історико-культурного призначення; не визначені цінні природні території з метою наступного їх заповідання; не встановлені межі охоронних зон всіх видів; не скориговані показники потреби резервних територій для розвитку курортів, рекреації та туризму навіть на ближчу перспективу.

Серед об'єктивних причин, що обумовили спад розвитку курортно-рекреаційних та природоохоронних територій, в першу чергу необхідно назвати:

- зниження потреб населення України на курортні та туристсько-рекреаційні послуги з 20% до 8% (через падіння загального життєвого рівня, створення приватного сектору дачних поселень та садівничих товариств тощо);
- реструктуризацію мережі курортних та туристсько-рекреаційних закладів, зменшення їх кількості;
- стагнацію курортного та туристсько-рекреаційного будівництва, дефіцит інвестицій, відсутність пільг в оподаткуванні даного виду послуг, оренди землі, використання енергоресурсів (що широко практикується в ряді країн – Туреччині, Тунісі і навіть – в Казахстані);
- використання частини існуючого фонду не за призначенням (офіси, малі підприємства тощо) у зв'язку з низьким рівнем комфорту в деяких закладах, збитковість їх експлуатації, неспроможність конкурувати на туристському ринку.

Істотним фактором для України є також втрата курортно-рекреаційних та природно-заповідних земель у зв'язку з їх радіоактивним забрудненням внаслідок Чорнобильської катастрофи (вилучено з даного виду використання 1,4 млн. га), що вимагає додаткового резервування подібних територій у екологічно чистих регіонах.

Однак, оцінка потенціалу рекреаційного фонду та курортно-лікувальних ресурсів дає об'єктивні підстави розраховувати, що ситуація, яка склалася в галузі є тимчасовою, а Україна має перспективу поживлення туризму, і в першу чергу, із-за кордону; нарощування курортно-рекреаційних і природоохоронних територій з особливим статусом (для забезпечення відтворення генофонду рослинного і тваринного світу, збереження різноманітності природних комплексів, охорони унікальних бальнеологічних ресурсів), які повинні становити близько 20% земельного фонду держави.

Головним у плануванні перспективного розширення територій ландшафтно-природних ресурсів повинно стати визначення їх цінності та пріоритетів у формуванні подальшої інвестиційної політики. З цього погляду необхідно перш за все зарезервувати території унікальних бальнеологічних, грязевих і пляжних

приморських ресурсів, а також територій майбутнього природно-заповідного фонду.

Для вирішення всіх цих проблем першочергово необхідно:

1) законодавчо закріпити функціональний розподіл особливо цінних територій в Україні. З цією метою треба розробити нові закони “Про приморські території”, “Про охорону гірських ландшафтів” тощо (подібні закони вже давно діють у Франції, Німеччині та інших країнах);

2) визначити науково обґрунтовані пріоритети резервування, функціонального використання і охорони курортно-рекреаційних і природно-заповідних земель з урахуванням регіональних особливостей; зафіксувати їх територіальні параметри у містобудівній документації;

3) розробити кадастр земель курортного, рекреаційного, природоохоронного та історико-культурного призначення;

4) скласти новий реєстр та визначити границі територій, які резервуються під курорти, зони масового відпочинку і туризму та природоохоронні об'єкти рекреаційного призначення;

5) затвердити реєстр і чітко визначити зовнішні межі всіх видів охоронних зон та їх територіальні розміри; встановити режим ведення на них господарської діяльності.

У зв'язку з тим, що згадані категорії земель належать до різних суб'єктів права державної власності, а відповідні оздоровчі і істотко-культурні заклади підпорядковані різним міністерствам і відомствам, доцільно всі роботи по впорядкуванню названих територій, їх правовому забезпеченню проводити на міжвідомчому рівні під егідою, координацією і контролем Кабінету Міністрів України.

2.4. Територіальна структура рекреаційно-туристичного комплексу України

Територіальна структура рекреаційно-туристичного комплексу України складається з багатьох ланок. Первинною ланкою цього комплексу є санаторії, пансіонати, будинки і бази відпочинку, туристичні бази. Окремо розміщені санаторії, пансіонати, бази створюють *рекреаційні пункти*. Населений пункт з кількома рекреаційними пунктами називається курортом. Курортом може називатися також частина великого міста, в якій сконцентровані рекреаційні пункти: санаторії, бази тощо (наприклад, в Одесі – курорти Аркадія, Великий Фонтан, Чорноморка).

Сукупність рекреаційних пунктів і курортів, що використовують означену територію і розміщену на ній інфраструктуру, створюють *рекреаційні райони*. Група рекреаційних районів створює *рекреаційний регіон* (наприклад, Кримський, приморські території Одеської та Миколаївської областей). Рекреаційні райони завдяки транспортним і функціональним зв'язкам створюють *рекреаційні зони*. Наприклад, Центральнуукраїнська, узбережжя Чорного і Азовського морів.

В Україні діє 45 курортів загальнодержавного та міжнародного значення та 13 курортів місцевого значення. У країні є понад 400 санаторіїв, що можуть прийняти на лікування понад 600 тис. відпочиваючих. Існує перелік з 265 територій, які резервуються для організації зон лікування, відпочинку й туризму. За областями вони поділяються таким чином: у Волинській – 2, Вінницькій – 17, Луганській – 13, Дніпропетровській – 14, Донецькій – 9, Житомирській – 10, Закарпатській – 12, Запорізькій – 12, Івано-Франківській – 7, Київській – 38, Кіровоградській – 4, Львівській – 4, Миколаївській – 3, Одеській – 2, Полтавській – 15, Тернопільській – 5, Рівненській – 5, Сумській – 13, Харківській – 7, Херсонській – 11, Хмельницькій – 3, Черкаській – 17, Чернігівській – 33, Чернівецькій – 7. Найбільшою популярністю у населення користуються райони узбережжя Чорного й Азовського морів та Карпати.

На узбережжях Чорного й Азовського морів є чималі запаси рекреаційних ресурсів, які дають змогу розвивати курортне господарство. Курорт Аркадія розташований в одному з мальовничих куточків Одеси. До нього входить уся приморська територія від Відради до Аркадії. Основними лікувальними факторами курорту є клімат, таласотерапія та мінеральні води.

Мікроклімат курорту Великий Фонтан вирізняється інтенсивною сонячною радіацією, деякою сухістю повітря, яке пом'якшується бризами; він сприятливий для лікування пацієнтів із захворюваннями органів дихання. Основними лікувальними факторами також є кліматолікування, таласотерапія й мінеральні води, які використовуються для приготування ванн та приймання всередину.

Курорт Чорноморка розташований на рівному плато. Там дається взнаки вплив моря: частіші бризи, чимала кількість ясних днів. На курорті є чудовий дрібнопіщаний улаштований пляж. Пологий берег, піщане без каменів дно, невелика глибина створюють сприятливі умови для купання. Приморський кліматичний курорт Очаків має місцеве значення. Клімат курорту помірно теплий. Поблизу розташований Березанський лиман з лікувальними намулистими грязями. Кліматичний приморський курорт Скадовськ знаходиться на пологому березі мілкої Джарилгацької затоки Чорного моря. Чисте степове повітря, постійні морські бризи створюють чудові кліматичні умови.

На березі Азовського моря є два кліматогрязевих курорти – Бердянськ та Кирилівка. Грязьовий та кліматичний приморський рівнинний курорт степової зони Бердянськ знаходиться на північному березі Азовського моря. Клімат помірно-континентальний. Основні лікувальні засоби курорту – намулисті грязі та ропа озер Червоне, Велике й затоки Азовського моря, а також мінеральні хлорні й натрієві води. Клімат курорту Кирилівка – помірноконтинентальний, наближений до клімату Криму. До основних лікувальних факторів відносять намулисті сульфідні грязі у руслах річок

Великий та Малий Утлюк, Утлюцькому й Молочному лиманам та високомінералізовані хлорні натрієві мінеральні води.

Основними лікувальними факторами курорту Маріуполь, розташованого на березі Азовського моря, є клімат, намулисті грязі Таганрозької затоки та морські купання. Курорти узбережжя Чорного та Азовського морів спеціалізуються на лікуванні захворювань органів руху, нервової системи, жіночих статевих органів.

Природа Карпат завжди вабила людей, проте це не єдина причина створення тут курортного господарства. Напрочуд корисні вуглекислі води верхів'їв Чорного Черемошу та інші мінеральні води. Є родовища торфових лікувальних грязей. Бальнеогрязьовий курорт Черче місцевого значення на базі сульфідних вод, торфових вод і грязей розташований у долині, оточеній пагорбами Карпатського передгір'я. Зі сходу та заходу до нього впритул підступають гори заввишки до 2000 м. З півночі та півдня гори переходять у мальовничі пагорби. Гори й пагорби вкриті густими смерековими та листяними лісами. Гарні краєвиди курорту приваблюють туристів.

Бальнеологічний курорт Поляна розташований у долині р. Пінія, оточений лісистими горами. Курорт Синець – один з найстаріших у Карпатах. Клімат тут гірський, з підвищеною вологістю повітря та великою кількістю опадів. Для лікування використовуються мінеральні води. На курорті Сойми дня внутрішнього та зовнішнього вживання, використовується вуглекисла мінеральна вода. Курорт Шаян розташований на передгір'ї Великого, Середнього та Малого Шаяну. Схили вкриті буком, смерекою та грабом. Курорт захищений від вітрів вулканічним гірським пасмом. Тут панує клімат гірських улоговин. Для лікування використовуються вуглекислі мінеральні води.

Курорт Кваси розташований у однойменному селі у межигір'ї Чорної Тиси; він оточений з півночі Полонинсько-Чорногірським пасмом гір, з півдня – Мармороським кристалічним масивом. Тут розташовані Чорногори (з найвищою вершиною Українських Карпат Говерлою – 2061 м, горою Петрос –

2020 м). Стійкий сніговий покрив утворюється вже у листопаді. На курорті для зовнішнього застосування використовується вуглекисла миш'яковиста мінеральна вода. Курорти Карпат спеціалізуються на лікуванні захворювань органів травлення (особливо ефективно лікування виразки шлунку й дванадцятипалої кишки), печінки та підшлункової залози, цукрового діабету.

Отже, Україна має потужний рекреаційний комплекс, проте розвиток комплексу стримується низкою проблем, таких як підвищення пропускної здатності рекреаційного господарства, нерівномірність його використання, тобто сезонність, тощо. Нерозв'язаною залишається проблема територіальності розміщення рекреаційного господарства та рекреаційного природокористування.

2.5. Сучасний стан розвитку інфраструктури лікувально-оздоровчого туризму

Санаторно-курортне лікування є важливою складовою системи охорони здоров'я і відіграє провідну роль у побудові та збереженні здоров'я нації, особливо актуальна сфера у воєнний і повоєнний періоди. Роль і значення санаторно-курортної інфраструктури в соціально-економічному розвитку України полягає як у величезних її можливостях у справі підтримання, зміцнення та відновлення здоров'я нації, так і у визнанні особливого значення України у світовому рекреаційному процесі, культурно-історичному становленні та розвитку світового суспільства. Розвиток санаторно-курортної справи в Україні, у структурі туристично-рекреаційної галузі, має бути спрямований на реалізацію положень Конституції України, закону України «Про курорти», та законів України щодо забезпечення доступної та кваліфікованої медичної допомоги громадянам України.

Санаторно-курортне лікування – медична допомога, що здійснюється з профілактичною, лікувальною або реабілітаційною метою, з застосуванням природних лікувальних факторів в умовах перебування на курорті або

лікувально-оздоровчій місцевості, в санаторно-курортних закладах. Санаторно-курортна справа в Україні традиційна невід’ємна частина державної політики і важливим розділом національної системи охорони здоров’я, що дозволяє ефективно здійснювати профілактику захворювань санаторно-курортне і відновлювальне лікування хворих.

Головними завданнями санаторно-курортного лікування є:

- ліквідація або зменшення проявів патологічного процесу;
- стимуляція регенерації та реституції;
- відновлення або покращення порушених функцій;
- підвищення загальної реактивності;
- тренування адаптаційних механізмів;
- консолідація результатів лікування, які були досягнуті на попередньому (стаціонарному або амбулаторно-поліклінічному) етапі;
- попередження інвалідизації, сприяння соціальній реабілітації.

Інфраструктура санаторно-курортної галузі в Україні активно формувалася наприкінці 1970-х – упродовж 1980-х рр., ще у період Радянського Союзу. Більшість санаторіїв, пансіонатів, будинків та баз відпочинку будувались за проектами, які не відповідають міжнародним стандартам. інтенсивна їх експлуатація у наймасовіший туристичний період (1960-1980-і рр.), а також несвоєчасне проведення капітальних та поточних ремонтів призвели до значного зношення цих будівель та їх оснащення. Тому, пріоритетним напрямом зміцнення матеріальної бази санаторно-курортного комплексу України має бути проведення реконструкції, модернізації та будівництво об’єктів курортної сфери за рахунок власних коштів держави і самих підприємств, а також за участю інвестицій, у тому числі іноземних.

Тривалий час система курортно-оздоровчих закладів в Україні створювалась за рахунок місцевих лікувальних ресурсів (сонячне світло, чисте повітря, наявність моря чи річки, культурними та естетичними територіями). Поява в Україні лікувально-оздоровчого сегменту туризму виникли курорти з

зкладами різної форми власності, лікування, природно-ресурсного потенціалу, рівня інфраструктурного та матеріально-технічним забезпеченням, які надають послуги з лікування, реабілітації, оздоровлення та відпочинку рекреантів.

Механізм роботи санаторно-курортних і оздоровчих підприємств в Україні прописаний у Законі України «Про курорти» [1. С. 22-43.], Загальному положенні «Про санаторно-курортний заклад», Національному стандарті України «Про туристичні послуги та засоби розміщення» (ДСТУ 4527:2006). Серед регулюючих нормативно-правових документів організації оздоровлення населення - це Закон України «Про туризм» (стаття 3, п.2) [2] та «Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року», в яких нормативно-правова база сфери туризму та курортів скорегована з урахуванням світового досвіду та провідних у туристичній сфері країн.

Нині ринок лікувально-оздоровчого туризму в Україні охоплює заклади розміщення, що надають лікувально-оздоровчі послуги (санаторії, курортні клініки, спа-готелі), туристичні фірми (підприємства-посередники, що продають ці послуги) і самих туристів (відпочивальників). Залежно від цілей діяльності курорти можуть виконувати такі функції: санаторно-лікувальне лікування; медична реабілітація хворих; оздоровчий відпочинок і профілактика захворювань; культурно-лікувальна і дозвіллева рекреація. Лікувально-оздоровчий сервіс у санаторно-курортних закладах як спеціалізований процес спрямований на організацію відпочинку і вдосконалення здорового способу життя споживача (відпочивальника) за рахунок оплати конкретних послуг [44. С. 179–189].

На даний момент курортно-оздоровчий сегмент туристичної сфери переживає «перезапуск» програми з організації сучасного курортного відпочинку та створення конкурентоспроможної курортно-санаторної інфраструктури, яка була б конкурентоспроможною та відповідала б усім сучасним вимогам надання послуг. Такі завдання потребують глибокого вивчення економічної складової з орієнтацією на стратегію перспективного

розвитку регіонів, що мають суттєвий природно-рекреаційний ресурс у межах розвитку туристичної сфери.

Осередками рекреаційно-туристичного комплексу України є курортнооздоровчі заклади (КОЗ), які здатні надавати відповідні оздоровчореабілітаційні послуги, при наявності лікувальних ресурсів та адаптованій господарській інфраструктурі [6. С. 35–41].

За даними Міністерства фінансів України, на реконструкцію та будівництво закладів санаторно-курортного комплексу впродовж 1997-2002 рр. було виділено коштів на суму понад 200 млн. грн. Але за умов складної економічної політичної ситуації в Україні фактичні обсяги цих вкладень у зміцнення матеріальної бази зростають повільно і не відповідають потребам галузі.

Існуюча мережа спеціалізованих санаторіїв є надзвичайно цінним національним надбанням і має бути збережена та доведена до рівня міжнародних стандартів.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 11.07.2001 № 805 санаторно-курортний заклад – це заклад охорони здоров'я, що забезпечує надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів курортів (лікувальних грязей та озокериту, мінеральних та термальних вод, ропи лиманів та озер, природних комплексів із сприятливими для лікування умовами тощо) та із застосуванням фізіотерапевтичних методів, дієтотерапії, лікувальної фізкультури та інших методів санаторно-курортного лікування. Згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я України від 28.10.2002 № 385 до санаторно-курортних закладів відносяться санаторії (у т. ч. дитячі, однопрофільні, багатoproфільні, спеціалізовані), санаторії для дітей з батьками, санаторії-профілакторії, пансіонати з лікуванням, дитячі оздоровчі центри, міжнародні дитячі медичні центри, курортні поліклініки, бальнеологічні лікарні та грязелікарні.

Санаторій – провідний лікувально-профілактичний заклад на курорті. Санаторії можуть бути однопрофільними (монопрофільними) і багатопрофільними. Медичний профіль санаторію встановлюється в залежності від природних лікувальних факторів курорту і затверджених для нього медичних показань. Лікування хворих в санаторії здійснюється переважно природними чинниками (клімат, мінеральні води, лікувальні грязі тощо) у поєднанні з фізіотерапією, лікувальною фізкультурою, масажем, дієтичним харчуванням і психотерапією, за умови додержання призначеного режиму, що в комплексі забезпечує повноцінне санаторно-курортне лікування та відпочинок хворого.

Поряд з санаторіями, що знаходяться на курортах, існує система місцевих санаторіїв, що організовані переважно неподалік від міст, в сприятливих ландшафтних та мікрокліматичних умовах. Ці санаторії створені для хворих, яким від'їзд на курорт згідно з медичними показаннями може зашкодити, а також для хворих у важкому стані, що потребують ранньої санаторно-курортної реабілітації.

З урахуванням структури захворюваності населення та її тенденцій, створені спеціалізовані санаторії для лікування хворих з захворюваннями органів кровообігу, травлення, хворобами органів дихання неспецифічного характеру, опорно-рухового апарату, нервової системи, гінекологічними, шкіри, нирок і сечовивідних шляхів, порушеннями обміну речовин. Крім того, функціонують спеціалізовані санаторії та санаторні відділення більш вузького профілю: для лікування хворих на туберкульоз, бронхіальну астму, з захворюваннями і наслідками травм нервової системи та опорно-рухового апарату, лікування професійних захворювань, спеціалізовані відділення для вагітних.

В залежності від віку хворих, яким показано санаторно-курортне лікування, існують наступні санаторно-курортні заклади: для дорослих, дітей, батьків з дітьми. До закладів санаторного типу відносять також санаторії-профілакторії, що організовані при підприємствах, установах, навчальних

зкладах та організаціях, які проводять оздоровлення та санаторно-курортне лікування осіб, які в них працюють або навчаються.

Санаторно-курортні заклади, які використовуються для розташування структурних наукових і навчальних підрозділів (кафедри, лабораторії та ін.) вищих медичних закладів освіти III, IV рівнів акредитації, закладів післядипломної освіти, науково-дослідних інститутів – вважаються клінічними. На їх базі здійснюється проведення наукових досліджень, розробка та впровадження ефективних методів профілактики, діагностики, санаторно-курортного лікування і реабілітації хворих, експертна оцінка результатів наукових досліджень. Працівники клініки з числа професорсько-викладацького складу беруть участь у проведенні лікувально-діагностичного процесу, здійснюють обходи, консультації хворих, організують консилиуми, визначають і коригують плани і тактику подальшого обстеження і санаторно-курортного лікування хворих, разом з іншими співробітниками клінічного санаторію несуть відповідальність за якість лікувально-діагностичного процесу.

Медична реабілітація може починатися на будь-якому етапі перебігу хвороби в лікарні, санаторії, у поліклініці, диспансері та вдома. Для проведення санаторного етапу відновлювального лікування в санаторно-курортних закладах створені реабілітаційні відділення. Спеціалізовані відділення для реабілітації хворих є структурними підрозділами санаторно-курортних закладів і функціонують у відповідності з Положеннями про них.

Основні функції реабілітаційних відділень в санаторіях:

- закріплення досягнутих в стаціонарі позитивних результатів лікування, подальше відновлення порушених та компенсація втрачених в зв'язку з захворюванням функцій, попередження можливості рецидивів захворювання;
- скорочення часу адаптації хворого до оточуючих його умов;
- сприяння соціальній та професійній реабілітації, а в перспективі - відновлення працездатності хворого.

В умовах курорту основна увага у відділенні реабілітації спрямована на відновлення функціонального стану постраждалого органа або системи. Крім

цього, обов'язковим є відновлення психологічного стану хворого з використанням методів психологічної корекції, підвищення толерантності до фізичних навантажень із застосуванням різних методів ЛФК (індивідуальні та малогрупові заняття, заняття в кабінеті механотерапії), гідрокінезотерапія, бальнеологічні процедури (при відсутності протипоказань), елементи трудотерапії тощо. Обґрунтовані технології реабілітації та раціонально організований процес відновлювального лікування, який базується на застосуванні природних лікувальних та преформованих фізичних факторах і аргументованих медико-економічних стандартах, зумовлюють рівень реабілітаційних можливостей санаторно-курортного закладу.

Саме реабілітація як проблема апелює до особистості інваліда або хворого. В концепції і конкретному змісті реабілітації закладена боротьба за людину, а не лише лікувальні заходи.

Основними організаційними засадами медичної реабілітації є:

- Безперервність і наступність лікувальних та реабілітаційних заходів.
- Комплексність та цілеспрямованість реабілітаційних заходів.
- Індивідуальний підхід і програмування відновлювального лікування, яке відбувається в середовищі хворих, що сприяє поверненню реабілітованого в суспільство.

Із загальних задач медичної реабілітації впливають задачі санаторно-курортного етапу реабілітації хворих, а саме:

- Відновлення анатомічної цілісності органів або структури (при можливості).
- Відновлення функцій відповідного органа, системи, структури.
- Комплексне відновлення функціональних можливостей організму.
- Відновлення психіки хворого з формуванням належного ставлення до себе (свого здоров'я), до родини, до оточення, до роботи.

Загальні принципи медичної реабілітації, які можна застосувати в умовах санаторного етапу відновлювального лікування:

- Ранній початок медичної реабілітації. Хворий повинен бути спрямований на санаторний етап медичної реабілітації якомога раніше стосовно початку захворювання, його гострого періоду, до часу травми або операції за наступних основних умов: відсутність протипоказань, можливість самообслуговування і задовільного пересування по території санаторію (за винятком хворих із травмою спинного мозку або таких, що перенесли мієліт), відсутність важких супутніх захворювань, показання щодо застосування природних фізичних лікувальних засобів.

- Послідовність медичної реабілітації. Комплекс санаторної відбудовної терапії повинен будуватися з урахуванням уже проведеного лікування в лікарняному стаціонарі, поліклініці або диспансері, його особливостей, термінів (у тому числі і часі операції, травми), повноті і завершеності визначених курсів.

- Індивідуалізація медичної реабілітації. Кожен хворий повинен одержати той вид і методику лікування, які показані саме йому з урахуванням статі, віку, особливостей перебігу захворювання, фізіотерапевтичних (бальнеологічних) реакцій, індивідуальної переносності процедур і т.д.

- Комплексність медичної реабілітації. Відбудовне лікування здійснюється, як правило, із застосуванням ряду засобів, а в санаторних умовах - із застосуванням природних і преформованих фізичних лікувальних засобів, раціонального і дієтичного харчування, лікувальної фізкультури, клімато- і психотерапії.

- Принцип партнерства в медичній реабілітації. Ефективна медична реабілітація передбачає активне співробітництво лікаря і хворого. Лікар санаторію повинен переконати хворого в необхідності активної боротьби за відновлення свого здоров'я. Частина хворих не докладає достатніх і систематичних зусиль для використання водних процедур, вправ ЛФК, перебування на свіжому повітрі, лікувального самонавіяння, обмежень у харчуванні, використання полівітамінів тощо. Лікар зобов'язаний домогтися від

хворого збільшення зусиль у цих напрямках. Потрібно змінити психологію багатьох хворих, переконаних у тім, що усе за нього зроблять медики.

- Закінченість медичної реабілітації. У період завершення лікування хворого в санаторії лікар повинен йому порадити, як продовжити і завершити медичну реабілітацію: у домашніх умовах чи за допомогою лікувальних установ за місцем проживання. Лікар зобов'язаний пояснити хворому необхідність продовження відбудовного лікування до максимально можливого відновлення функцій органа, системи чи організму в цілому.

Максимум відновлення функцій ушкоджених органів і систем відбувається протягом перших місяців, протягом першого року після гострого періоду захворювання, операції або травми. Пізніше курортна терапія вже корисна не стільки для відновлення функцій, скільки для підтримки досягнутого рівня здоров'я. Розрізняють чотири періоди медичної реабілітації: ранній, середній, пізній і підтримуючий. Санаторна реабілітація найбільш доцільна в середньому періоді – 2-4 місяці від початку захворювання, травми чи операції. У деяких групах хворих пізній реабілітаційний період затягується до двох років.

На сьогодні є наукове обґрунтування, розроблені показання та протипоказання, відповідні Положення щодо відновлювального лікування на санаторно-курортному етапі для хворих:

- на хвороби серцево-судинної системи (в т. ч. після перенесеного гострого інфаркту міокарда, аортокоронарного шунтування, нестабільної стенокардії, та з гіпертонічною хворобою, ревматичними захворюваннями);

- на хвороби нервової системи (в т. ч. цереброваскулярну патологію, післяінсультний стан, дітей з органічними ураженнями нервової системи та хворих на ДЦП);

- на хвороби органів травлення (в т. ч. після оперативних втручань на органах травлення), після перенесених вірусних гепатитів, захворювань товстої кишки;

- з захворюваннями органів зору у дорослих та дітей (в т. ч. глаукому);

- на опікову хворобу (для дітей та дорослих);
- на хвороби органів дихання (в т. ч. неспецифічні захворювання легенів, хронічні захворювання верхніх дихальних шляхів);
- на хвороби сечостатевої системи (в т. ч. хронічні простатити, статеві розлади у жінок та чоловіків, порушення репродуктивної функції, стани після оперативних втручань на сечових шляхах, в тому числі після дроблення каменів);
- для дітей і дорослих, хворих на цукровий діабет та з іншою ендокринологічною патологією;
- на хвороби та стани після ушкоджень органів опори та руху;
- на хвороби крові та органів кровотворення;
- на хвороби шкіри;
- після оперативних втручань у зв'язку з онкологічними захворюваннями.

Також існує наукове обґрунтування, розроблені показання та протипоказання і відповідні положення спеціалізованих відділень санаторно-курортних закладів для оздоровлення вагітних та осіб, які постраждали при ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Терміни лікування хворих в реабілітаційних відділеннях прийняті у відповідності з чинними, затвердженими МОЗ України, термінами лікування для санаторно-курортних закладів складають: 24 дні для хворих з загальними показаннями щодо санаторно-курортного лікування та 45 днів для хворих з наслідками травм та захворюваннями спинного мозку.

Розміщуються відділення у приміщеннях, що повністю відповідають їх функціональному призначенню, вимогам експлуатації та техніки безпеки.

При виборі оздоровниць для розгортання відділень реабілітації потрібно враховувати їх географічне положення, відстань від лікувальних закладів, які направляють хворих на реабілітацію, транспортне сполучення, розміщення лікувально-побутових об'єктів на території оздоровниці, побутові зручності в кімнатах, спальних та лікувальних корпусах та ін. Особлива увага приділяється

організації реабілітаційних відділень для хворих на хвороби серцево-судинної системи та після гострих цереброваскулярних захворювань (ГЦВЗ).

В санаторіях, де є реабілітаційні відділення, особлива увага повинна приділятися впровадженню нових досягнень медичної науки і техніки, удосконаленню організації лікувально-діагностичної роботи, підвищенню рівня теоретичних і практичних знань медичного персоналу відділень, якості культурно-масового та побутового обслуговування хворих.

Відпочинок, оздоровлення, санаторно-курортне лікування та медична реабілітація громадян України в оздоровницях може здійснюватися різними шляхами. В поняття оздоровлення в санаторно-курортних закладах входить не тільки відпочинок, а й різноманітний комплекс загально-зміцнюючих та оздоровлюючих процедур, які загартовують та зміцнюють організм, підвищують опір несприятливим факторам оточуючого середовища, знімають та запобігають негативному впливу стресів, а також за допомогою кліматичних, бальнеологічних та інших лікувальних факторів, попереджають у подальшому захворювання. Фактично, відпочинок і оздоровлення стосуються переважно практично здорових людей, які бажають зміцнити своє здоров'я. Термін перебування у оздоровниці з цією метою може обмежуватися виключно фінансовими можливостями осіб, що відпочивають чи оздоровлюються відповідно до можливостей санаторно-курортного закладу.

Процес проведення санаторно-курортного та відновлювального лікування складається з наступних умовних обов'язкових кроків:

- проведення санаторно-курортного відбору;
- забезпечення санаторно-курортними путівками;
- направлення хворих до санаторно-курортного закладу;
- здійснення програми санаторно-курортного лікування або реабілітації;
- оцінки ефективності санаторно-курортного лікування.

Порядок проведення санаторно-курортного відбору, забезпечення путівками і направлення громадян на санаторно-курортне лікування.

Насамперед слід визначитися, задля якої мети людина їде на курорт чи до санаторію – відпочинок, оздоровлення або лікування, оскільки від цього буде залежати не тільки очікуваний результат, а й відмінності у підходах як до підбору оздоровчого закладу, так і отримання чи придбання путівки.

Основна мета санаторно-курортного відбору полягає у покращенні результатів лікування та профілактики хворіб, закріпленні досягнутих результатів лікування, підвищенні ефективності використання санаторної мережі. Під час здійснення санаторно-курортного відбору обов'язково враховуються клінічний діагноз основного та супутніх захворювань, стадія розвитку та особливість перебігу хвороби, стан хворого та очікуваний вірогідний ефект санаторно-курортного лікування, від чого залежить вибір розташування та медичного профілю оздоровниці, що рекомендується, тривалість та сезонність санаторно-курортного лікування, надаються необхідні виписки та рекомендації лікаря оздоровниці. Облік безпосередніх результатів санаторно-курортного лікування здійснюється лікарем оздоровниці, а віддалених результатів (рівень досягнення та ефективність санаторно-курортного лікування) – лікарем за місцем проживання чи роботи хворого після його повернення з санаторію. Отримані дані збираються, аналізуються та систематизуються для подальшого удосконалення санаторно-курортного лікування та відбору, що призведе до покращення санаторно-курортної галузі в цілому.

Основною складовою санаторно-курортного відбору, відповідно Наказу № 580 МОЗ України є встановлення показань до санаторно-курортного лікування за даними встановленого клінічного діагнозу основного та супутніх захворювань, результатами медичного спостереження, проведеного лікування хворого, даних лабораторних та клінічних досліджень. Встановлені дані дозволяють визначити перелік санаторно-курортних закладів, які в найбільшій мірі відповідають завданням лікування конкретного хворого.

Україна володіє найрізноманітнішими природно-рекреаційними ресурсами, на базі яких функціонують санаторно-курортні заклади. Проте

функціонування даних закладів не можна назвати ефективним через низку причин, що роблять галузь не конкурентоспроможною. Тому на сьогодні існує об'єктивна необхідність у зміні пріоритетів управління та приведення галузі до європейських стандартів, що не може обійтися без участі держави.

Таблиця 2.1.

Санаторії та пансіонати з лікуванням, будинки та пансіонати відпочинку
за регіонами України (1990-2020 рр.)

Санаторії та пансіонати з лікуванням					Будинки та пансіонати відпочинку			
Регіон	Кількість місць 2020 р.	місць у			Кількість місць 2020 р.	місць у		
		1990	2000	2020		1990	2000	2020
Україна	309	154484	150554	79986	76	114980	62923	20179
АР Крим	–	56330	56981	–	–	43028	27590	–
Вінницька	21	5391	5246	5081	–	1459	–	–
Волинська	6	1271	1482	1427	1	39	39	374
Дніпро-петровська	17	3365	2742	2043	4	3285	1140	769
Донецька	–	6972	4200	–	–	17226	9475	–
Житомирська	6	1010	2750	1417	–	818	–	–
Закарпатська	20	4509	3564	4114	1	424	200	60
Запорізька	16	6424	5169	4819	8	2622	2622	918
Івано-Франківська	15	2260	2743	2322	3	517	145	174
Київська	13	3806	3004	2341	2	1464	748	168
Кіровоградська	3	785	630	360	–	350	450	–
Луганська	–	1552	1207	–	–	3312	–	–
Львівська	56	20149	19807	16209	6	307	340	260
Миколаївська	12	1190	2374	4815	15	10862	6791	3533
Одеська	35	16230	15053	13231	8	7236	2023	1490
Полтавська	13	4670	4462	3696	2	251	177	350
Рівненська	9	655	1324	1284	–	–	–	–
Сумська	3	712	535	460	–	1059	–	–
Тернопільська	10	1250	1729	1670	–	212	–	–
Харківська	15	4901	3714	3025	2	3360	1406	606
Херсонська	12	1381	2119	2780	50	12440	8482	10845
Хмельницька	14	1629	1610	1727	–	265	–	–
Черкаська	9	2420	2325	1810	–	537	–	–
Чернівецька	7	910	897	1107	–	260	–	–
Чернігівська	7	895	1759	1325	1	1022	336	161

Джерело: [14].

Санаторно-курортна справа в Україні є одним з найдавніших видів рекреації. Вітчизняні кліматичні курорти добре відомі й користувалися попитом, починаючи з XIX ст., однак найбільшого розвитку зазнали в XX ст.

В сучасних умовах ринкового господарювання в санаторно-курортній справі України відбуваються структурні зміни, пов'язані, в першу чергу, з організаційно-управлінськими аспектами, а саме: зростає комерціалізація послуг даної сфери, збільшується кількість приватних закладів (або колективної форми власності), збільшується кількість пропозицій санаторно-курортного відпочинку.

Сприятливі кліматичні умови для сезонних видів відпочинку зберігаються в Україні протягом 10-11 місяців, що дозволяє говорити про можливість практично цілорічного функціонування закладів. Найбільш сприятливі кліматичні умови в гірських районах України: Карпатах та Кримських горах. При чому в Карпатах найбільш доцільно розвивати зимовий відпочинок, в горах Криму – літній, в Закарпатській області – круглорічний.

Послуги санаторно-курортних закладів в 2011 р. становили 45% від загального обсягу діяльності туристичної галузі України.

На сьогодні в Україні існує розвинена мережа санаторно-курортних та оздоровчих закладів, яка нараховує більше 3 тис. суб'єктів, однак за даними Держслужби статистики, в країні зменшується кількість санаторно-курортних та оздоровчих закладів (рис. 2.1.).

Згідно табл. 2.2, станом на 2020 рік в Україні діяло 10458 лікувально-оздоровчих закладів, з них: 284 санаторії та пансіонати лікувально-профілакторіїв, 55 профілакторіїв, 67 35 санаторіїв та пансіонатів, 1235 од. - бази та інші заклади відпочинку, 8808 - дитячі заклади оздоровлення та відпочинку [35. С. 130-135]. Варто зазначити, що у 2020 році близько 70% санаторно-курортного комплексу в Україні було у приватній власності, а 30% – у державній і комунальній.

Таблиця 2.2

Заклади лікувально-оздоровчої сфери в Україні, 2018-2020 рр.

Заклади	Рік			Динаміка	
	2018	2019	2020	2019/ 2018	2020/ 2019
Санаторії та пансіонати з лікуванням	309	291	284	-18	-7
у % від загальної кількості	2,7	2,6	2,7	-	0,1
Дитячі заклади оздоровлення	333	244	241	-89	-3
у % від загальної кількості	2,9	2,2	2,3	-0,7	0,1
Дитячі заклади відпочинку	9 410	9 084	8 567	-326	-517
у % від загальної кількості	81,0	82,1	81,9	1,1	-0,2
Санаторії-профілакторії	79	63	55	-16	-8
у % від загальної кількості	0,7	0,6	0,5	-0,1	0,01
Бальнеологічні лікарні, грязелікарні, бальнеогрязелікарні	3	3	3	-	-
у % від загальної кількості	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Будинки та пансіонати відпочинку	76	73	67	-3	-6
у % від загальної кількості	0,7	0,7	0,6	-	0,01
Бази та інші заклади відпочинку	1 399	1 295	1 235	-104	-60
у % від загальної кількості	12,0	11,7	11,8	-0,3	0,1
Оздоровчі заклади 1-2 денного перебування	11	10	6	-1	-4
у % від загальної кількості	0,1	0,1	0,1	-	-

Джерело: [14].

За період з 1.10.2018 р. по 30.10.2020 р. в Україні кількість лікувально-оздоровчих закладів зменшилась на 1162 одиниці однак кількість ліжок при цьому залишилася сталою – 141 тис. Най більше зменшення в абсолютних показниках серед дитячих закладів відпочинку (-326) та баз та інших закладів відпочинку (-104). Зменшення стосується усіх типів лікувально-оздоровчих

закладів, окрім бальнеологічних лікарень, грязелікарень, бальнеогрязелікарень, тобто проблема загального характеру у галузі.

Основними причинами зменшення лікувально-оздоровчих закладів в Україні є: зниження платоспроможності населення, нестабільність, бойові дії на сході України та пандемія COVID-19. У зв'язку з жорсткими карантинними обмеженнями, запровадженими в нашій країні (та й у більшості країн світу) у 2020 році та першому кварталі 2021 року, майже всі заклади розміщення туристів, у тому числі й ті, що надають медичні та оздоровчі послуги, повністю припинили роботу. Лише навесні 2021 року карантинні обмеження поступово були пом'якшені, зони обслуговування відкрилися, туристичні потоки відновилися згідно з новими правилами та вимогами.

А також проблеми пов'язані з організаційними недоліками управління, моральній і фізичній зношеності матеріально-технічної бази, недостатності фінансування, низькій конкурентоспроможності госпрозрахункових підприємств, тому більш ніж половина санаторно-курортних закладів України є збитковими.

Для споживачів санаторно-курортного продукту найбільш стримуючим фактором є завищені ціни. Можливо зростання вартості санаторно-курортних путівок є вимогами часу, однак мала б покращуватися і якість надання послуг в таких закладах. Поки що підвищення цін призводить до зменшення завантаженості санаторіїв (в середньому 18-20% на рік), але в більшості не впливає на покращення матеріально-технічної бази або удосконалення якості надання послуг.

Враховуючи ситуацію, що склалася, збільшення кількості захворювань серед населення, неспроможність більшості вітчизняних санаторно-курортних закладів забезпечити належну якість оздоровчих процедур та проживання, доцільно сприяти розвитку не великих приватних оздоровчо-курортних закладів. В подальшому можливе розширення діяльності таких закладів й формування національних (регіональних) мереж даної сфери.

Станом на кінець 2020 року у структурі лікувальних закладів найбільшу питому вагу займали дитячі заклади відпочинку – 81,9%, бази відпочинку та інші заклади – 11,8%, найменшу – санаторії і пансіонати з лікуванням – 2,7%, дитячі оздоровчі заклади – 2,3%, будинки відпочинку та пансіонати – 0,6%, санаторії та профілакторії – 0,5%, оздоровчі заклади 1-2 денного перебування – 0,10%, на останньому місці – бальнеологічні заклади – 0,01% (рис. 2.1.).

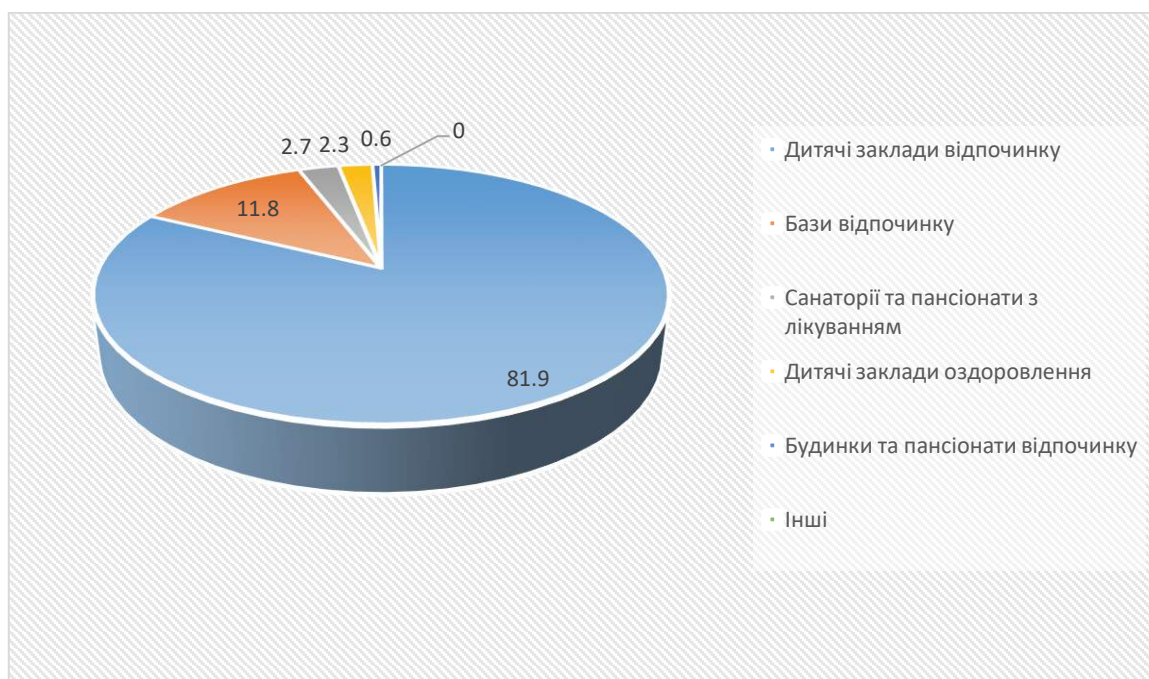

Рис. 2.1. Структура санаторно-курортних закладів України, 2020 р.
Джерело: [14].

Переважна більшість лікувально-оздоровчих закладів розташована поза межами курортів і природоохоронних територій – 1086 закладів. Всього на території курорту розташовано 512 закладів, зокрема різні санаторії, 37 пансіонатів та баз відпочинку (табл. 2.3).

З рекреаційної точки зору об'єкти, розташовані в межах національного парку, є цінними. Це 2 санаторії, 2 санаторії, 2 пансіонати та 23 бази відпочинку. Тому, Україна має значний санаторно-курортне господарство, що є позитивним моментом для лікувально-оздоровчої діяльності. Проте, в останні роки спостерігається тенденція до зниження показників, що

характеризують функціональні можливості санаторно-курортних та оздоровчих закладів.

Протягом 2019-2020 років кількість санаторіїв і пансіонатів з лікуванням зменшилася на 7од. (2,4%), санаторіїв-профілакторіїв - на 8 од. (12,7%), будинків і пансіонатів відпочинку на – 6 од. (8,2%), баз та інших закладів відпочинку – зменшення на 60 од. (4,6%).

У 2020 році найбільше споживачів віддали перевагу базам відпочинку – 765 064 особи, менше порівняно з попереднім роком на 9 124 особи (1,2%), санаторіям з лікуванням (358 243 особи), менше 61 307 осіб (14,6%) порівняно з 2019 роком (табл. 1.11). У зв'язку з карантинними обмеженнями, запровадженими з пандемією COVID-19, зменшився попит і на інші об'єкти, особливо на лікувальні пансіонати, дитячі заклади цілорічного перебування, санаторії, профілакторії, дитячі заклади.

Таблиця 2.3

Кількість осіб, які перебували у закладах лікувально-оздоровчої сфери в Україні, 2018-2020 рр.

Заклади	Рік			Динаміка	
	2018	2019	2020	2019/ 2018	2020/ 2019
Санаторії	428 503	419 550	358 243	-8 953	-61 307
Дитячі санаторії	782	749	740	-33	-9
Пансіонати з лікуванням	15 632	15 216	14 323	-416	-893
Дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії	188	172	167	-16	-5
Санаторії-профілакторії	65 947	59 801	55 984	-6 146	-3 817
Бальнеологічні лікарні, грязелікарні	3 323	3 270	3 294	-53	24
Будинки відпочинку	8 559	8 666	8 151	107	-515
Пансіонати відпочинку	65 956	65 459	65 537	-497	78
Бази відпочинку, інші заклади відпочинку	762 882	774 178	765 054	11 296	-9 124
Оздоровчі заклади	4 656	3 670	2 911	-986	-759

1-2 денного перебування					
Разом	1 356 428	1 350 731	1 274 404	-5 697	-76 327

Джерело: [14].

Загальна кількість осіб, які перебувають у санаторно-курортних закладах України за досліджувані роки зменшилася на 76 327 осіб (5,7%). Це свідчить про загальне зменшення попиту на оздоровчі заклади в Україні. Причина у недостатньому фінансуванні в утримування будівель, технічної складової. Вплив пандемії призвів до зменшення надходжень від послуг оздоровчих організацій України, у 2020 р. щодо 2019 р. сума зменшилася на 36 582 тис. грн. (0,9%), (табл.2.4).

Таблиця 2.4

Доходи від наданих послуг (без ПДВ) закладів лікувально-оздоровчої сфери в Україні, 2018-2020 рр. (тис. грн)

Заклади	Рік			Динаміка	
	2018	2019	2020	2019/ 2018	2020/ 2019
Санаторії	1957103,6	2498084,8	2600174,5	540981,2	102089,7
Дитячі санаторії	150839,9	179913,3	192427,20	29073,4	12513,9
Пансіонати з лікуванням	56562,3	68390,7	73145,3	11828,4	4754,6
Дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії	186215,4	198517,5	209526,2	12302,1	11008,7
Санаторії-профілакторії	213973,9	217909,8	218788,9	3935,9	879,1
Бальнеологічні лікарні, грязелікарні	21594,5	17886,5	19162,	1 -3708	1275,6
Будинки відпочинку	16353,4	17001,6	16954,8	648,2	-46,8
Пансіонати відпочинку	154480,5	118581,2	120011,5	-35899,3	1430,3
Бази відпочинку, інші заклади відпочинку	629963,3	732764,8	562367,1	102801,5	- 170397,7
Оздоровчі заклади 1-2 денного перебування	5219,4	5599,2	5509,8	379,8	-89,4
Разом	3392306,2	4054649,4	4018067,4	662343,2	-36582

Джерело: [14].

Серед них дохід від будинків відпочинку зменшився на 46,8 тис. грн (0,3%), баз відпочинку зменшився на 170397,7 тис. грн (23,3%), оздоровчих закладів 1-2 денного перебування – на 89,4 тис. грн (5,2%). Слід зазначити, що показники структури доходів організацій (юридичних осіб) охорони здоров'я в Україні безпосередньо залежать від виду та форми їх власності. Тому державні та комунальні лікувально-профілактичні заклади мають спеціалізовані медичні послуги та надають обмежену кількість додаткових послуг; Їхня діяльність не носить комерційного характеру, забезпечується бюджетним фінансуванням, відповідно дохід від продажу путівок становить у середньому 85%, від продажу номерів близько 5%, від надання додаткових послуг – на 10%.

Відомчі організації, або фінансовані приватно, не мають на меті отримання прибутку від своєї діяльності, оскільки фінансові ресурси йдуть на оздоровлення працівників, охоплених програмами страхування. Комерційні санітарно-гігієнічні організації різної форми власності, організаційно-правових форм часто спеціалізуються на наданні медичних, діагностичних і додаткових послуг за участю споживачів протягом короткого часу.

Таким чином, наведені дані свідчать про наявність певної матеріально-технічної бази санаторіїв, яка може бути розширена в умовах активізації лікувально-оздоровчої діяльності в Україні.

Україна має потужні бальнеологічні запаси, одні з найбільших в Європі, серед яких найбільш цінними є мінеральні води й лікувальні грязі різних типів. Проте земля з такими цінними ресурсами належним чином не оберігається, в результаті чого часто спостерігається приватизація рекреаційних територій, їх нецільове використання. З метою запобігання таких негативних тенденцій має бути розроблена комплексна державна програма розвитку санаторно-курортної справи та рекреаційних територій.

Формування державної стратегії розвитку курортно-рекреаційного господарства України є актуальною проблемою в зв'язку з наступними чинниками:

- 1) необхідністю масового оздоровлення населення країни;

2) забезпечення конструктивної взаємодії органів державної влади України та її суб'єктів щодо комплексного раціонального використання природно-рекреаційних ресурсів та його збереження;

3) курортно-рекреаційні комплекси України мають велике національне та міжнародне значення: сприяння соціально-економічному прогресу та пришвидшення інтеграції України у світову економічну систему.

Заходи щодо покращення діяльності санаторно-курортних закладів повинні передбачати:

- удосконалення фінансово-економічних механізмів підтримки;
- відтворення та раціональне використання природно-рекреаційних ресурсів;
- можливе проведення роздержавлення та приватизації санаторно-курортних закладів;
- сприяння залученню інвестицій в розвиток відповідної інфраструктури;
- вихід на міжнародні ринки.

Україна володіє найрізноманітнішими природно-рекреаційними ресурсами, на базі яких функціонують санаторно-курортні заклади. Проте функціонування даних закладів не можна назвати ефективним через низку причин, що роблять галузь не конкурентоспроможною. Тому на сьогодні існує об'єктивна необхідність у зміні пріоритетів управління та приведення галузі до європейських стандартів, що не може обійтися без участі держави.

Санаторно-курортні заклади (СКЗ) є одними з основних складових інфраструктури лікувально-оздоровчого комплексу. За формами власності СКЗ розподіляються так: державна – 40%, колективна – 55%, приватна – 0,8%, власність міжнародних організацій – 4,2%.

Домінуючою формою власності для найбільших санаторно-курортних установ є акціонерна. Прикладом великої санаторно-курортної мережі України стала санаторно-курортна система – закрите акціонерне товариство “Укрпрофоздоровниця”, яка була заснована Федерацією незалежних профспілок України і Фондом державного соціального страхування (95% акцій

належить ФПУ, 5% – соцстраху). Завдяки створенню акціонерного товариства, до складу якого увійшло 16 територіальних об'єднань, в основному вдалося зберегти комплекс профспілкових курортів України. Організаційно ЗАТ “Укрпрофоздоровниця” складається з мережі регіональних відділень (дочірніх підприємств акціонерного товариства): Ялтинського (курорти Ялта, Лівадія, Місхор, Кореїз, Гаспра), Євпаторійського, Алуштинського, Сакського, Хмельницького (курорт Хмільник), Дніпропетровського, Слов'янського, Закарпатського, Приазовського, Прикарпатського, Одеського, Миргородського, Харківського, Миколаївського дочірніх підприємств, ЗАТ “Трускавецькурорт” з оздоровчими комплексами; санаторії Київського регіону, які розташовані у наймальовничіших і кліматично сприятливих місцях Київщини: лікувальний дитячий пансіонат “Дубки” (Ірпінь), санаторії “Україна”, “Зірка”, “Перемога” (Ворзель).

Частка профспілкових санаторіїв у загальнодержавному масштабі становить нині 24%, з число хворих, які отримали лікування у цих санаторіях, – 41% від загальної чисельності хворих в усіх санаторіях; крім того, 19% усіх оздоровлених припадає на дітей і підлітків, 38% – на постраждалих від наслідків чорнобильської катастрофи.

Закономірно, що основна частка санаторно-курортних установ, особливо розрахованих на “середній клас”, перебуває нині у стані “мертвого сезону”. Це пояснюється тим, що натеper при середній зарплаті близько 10 350 грн. ціна путівки на 24 доби в середньому у Моршині становить 18 тис. грн.

Середній коефіцієнт завантаженості санаторно-курортних закладів в середньому по Україні збільшився з 0,38 у 2002 р. до 0,40 у 2020 р. При цьому мінімальне використання місткості закладів (9%) спостерігається у Луганській та Миколаївській областях, а максимальне в Моршині (48%) і Трускавці (53%).

В цілому можна виділити таку спеціалізацію курортів України:

- лікування органів травлення (курорти з питними мінеральними водами) – Миргород, Моршин, Трускавець, Закарпаття, Березівські мінеральні води, Рай-Сленівка, Одеса (Куяльник), Бердянськ, Сатанів тощо;

- серцево-судинні хвороби, функціональні розлади нервової системи – Південний берег Криму, Конча-Заспа, Пуца Водиця, Ворзель, Слов'янськ, Слов'яногірськ, Одеса тощо;

- лікування органів дихання - Південний берег Криму (особливо Алушта та Ялта), є умови для лікування в Очакові, Слов'янську тощо;

- хвороби кістково-м'язової системи і суглобів, периферійної нервової системи, жіночих і чоловічих статевих органів – грязьові курорти: Саки, Євпаторія, Гола Пристань, Бердянськ, Слов'янськ, Куяльник, Феодосія, Маріуполь, а також курорти з радоною (Хмільник) і сірководневою мінеральною водою (Немирів) тощо;

- хвороби нирок і сечевивідних шляхів – Трускавець, Березівські мінеральні води, Сатанів та ін.;

- запальні захворювання нирок – Ялта (влітку), Трускавець та ін.;

- захворювання шкіри – курорти на сірководневих мінеральних водах у Львівській області (Немирів) і Закарпатті;

- захворювання на цукровий діабет – Трускавець, Миргород, Березівські мінеральні води.

Існують і спеціалізовані відділення та санаторії:

- реабілітація після інфаркту міокарда – “Карпати” (Закарпаття), “Хмільник” (Вінницька обл.), “Ювілейний” (Слов'янськ) тощо;

- реабілітація після інсульту – “Хмільник” (Вінницька обл.), “Гай” (Харківська область);

- реабілітація після оперативного втручання на органах травлення – санаторій ім. М. Горького (Одеса), Миргород, Харківська область;

- реабілітація після аварії на ЧАЕС – “Миргород”, “Бердянськ”, “Черемош” (Моршин), “Рай-Єленівка” (Харківська область) та ін.

Середньооблікова кількість працівників санаторно-курортних закладів у 2012 р. складала 121,1 тис. осіб і зросла на 7,7% проти 111,7 тис. осіб у 2002 р.

Частка послуг курортної галузі у ВВП України зросла від 0,72% у 2000 р. до 0,79% у 2002 р., а в 2020 р. вже збільшилася до 1,00%.

При тому, сучасний стан інфраструктури санаторно-курортного комплексу України можна оцінити майже як критичний. Зокрема, організаційно не завершене створення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у цій сфері, не вирішене остаточно питання власності щодо деяких здравниць. Дотепер не проведено інвентаризацію всіх розташованих на території України санаторно-курортних та оздоровчих закладів, а окремі курорти останнім часом або не функціонували зовсім, або через високу вартість оздоровлення та послуг не завантажувалися повністю [4, с. 161-163].

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Підвищення ефективності функціонування санаторно-курортного комплексу України - важливий напрямок економічного та соціального розвитку країни.

Цільова підтримка санаторно-курортного комплексу неможлива за рахунок тільки прямих державних інвестицій. Вона може реалізуватись шляхом створення механізмів для внутрішнього розвитку відповідних галузей та інфраструктури.

На державному рівні цілком виправданим є підхід, при якому перевага віддається програмно-цільовому (проектному) методу управління і фінансування санаторно-курортної сфери, а не одноразові дотації збитковим підприємствам санаторно-курортного комплексу. При цьому виділення коштів повинне здійснюється для досягнення кінцевого результату (забезпечення лікування і відпочинку визначеної кількості або визначеної категорії громадян), а не для забезпечення діяльності установи як такої.

Україна, володіючи багатим курортно-рекреаційним та туристичним потенціалом, має значні передумови для формування високорозвиненого та рентабельного курортно-рекреаційного господарства. В останні роки інтерес мешканців нашої країни та іноземців до послуг, що надаються на курортах помітно зростає.

Разом з тим, ефективний розвиток курортів України гальмують ряд чинників, серед яких:

- недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази про розвиток курортів;
- недостатність методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки суб'єктів підприємництва туристичної галузі з боку держави;
- невідповідністю переважної більшості туристичних закладів міжнародним стандартам;

- недостатньою забезпеченістю автомобільних доріг туристичною, сервісною та інформаційною інфраструктурою (відсутність рекламних щитів та єдиної системи маркування автошляхів щодо закладів туризму);

- недостатньою якістю та асортиментом санаторно-курортних послуг;

- недосконалістю бази даних щодо рекреаційно-туристичних об'єктів.

Санаторно-курортна система вимагає розробки особливих принципів, оскільки вона пов'язана, з одного боку, з експлуатацією природних лікувальних ресурсів, а з іншого боку, з організацією комплексного лікувального процесу. Звідси головна відмінна ознака цієї сфери – необхідність її розвитку на глибокій науковій основі. При формуванні стратегії ефективного розвитку курортно-туристичних регіонів важливим є вивчення та узагальнення досвіду українських та зарубіжних вчених, а також розробка їх співпраці при реалізації існуючого досвіду в практичну діяльність регіонів.

Згідно з узагальнення наукових підходів українських та закордонних науковців щодо формування стратегії розвитку курортно-туристичних регіонів, розроблено концептуальні підходи щодо формування ефективного розвитку курортів України. Серед них можна виділити основні: стратегія кардинальної зміни, стратегії збереження зростання, досягнутого зростання та вибіркового зростання (рис. 3.1.).

Відсутність управлінської і фінансової гнучкості є основною перешкодою на шляху виходу санаторно-курортних підприємств України підприємств на європейський ринок рекреаційних послуг.

Тому, необхідно докорінне реформування усього фінансового механізму галузі. В умовах переходу до ринкових відносин оздоровчої рекреації необхідно провести наступні заходи:

- децентралізацію фінансово-організаційної структури оздоровниць;

- вибір оптимальної структури джерел фінансування санаторно-курортних підприємств;

- зміна методів управління рекреаційною діяльністю.

Децентралізація фінансово-організаційної структури оздоровниць держави полягає в акціонуванні регіональних відділень і окремих підприємств при тривалому періоді збиткової діяльності або при можливості значного внеску інвестора в розвиток рекреаційного підприємства у вигляді пайової участі в будівництві або фінансових вкладеннях.

Вибір оптимальної структури фінансування підприємств санаторно-курортного комплексу регіону має на меті приведення у відповідність з передбачуваними джерелами фінансування тих або інших санаторно-курортних підприємств.

Рис.3.1. Стратегії розвитку санаторно-курортної галузі України

Можливими зовнішніми джерелами фінансування можуть бути:

- бюджетні засоби державних і регіональних соціальних програм;
- частина прибутку підприємств, що направляється на соціальні програми;
- кошти соціального і медичного страхування, професійних об'єднань;
- особисті кошти громадян.

Внутрішніми джерелами фінансування повинні стати амортизаційні відрахування і прибуток санаторно-курортної установи як підприємства, що має власника, зацікавленого в його розвитку.

Програмою розвитку туризму в Україні визначаються такі напрями розвитку та вдосконалення існуючого стану санаторно-курортної сфери регіону:

- удосконалення системи державного регулювання туризму;
- удосконалення нормативно-правової бази туристичної діяльності;
- модернізація існуючої матеріальної бази, створення нових рекреаційно-туристичних об'єктів міжнародного стандарту;
- розроблення і виконання комплексних програм розвитку туристичних центрів області;
- забезпечення туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури в зонах автомобільних доріг;
- провадження туристичної діяльності з урахуванням необхідності забезпечення ефективного природокористування та охорони навколишнього середовища;
- поліпшення кадрового забезпечення;
- удосконалення рекламно-інформаційної діяльності, проведення маркетингових досліджень у туристичній галузі, представлення області на національних та міжнародних туристичних виставках в Україні та за кордоном;
- забезпечення організаційних заходів та технічних вимог до безпеки туристів.

Таким чином, можна відзначити формування курортно-рекреаційної сфери, яка об'єднує бізнес у сфері послуг оздоровлення, відпочинку, подорожей, туризму, екскурсій, а також включає підготовку професійних кадрів, матеріально-технічне й фінансове забезпечення, наукові дослідження й інформаційно-рекламну діяльність із метою якісного обслуговування відпочиваючих.

Стан внутрішнього санаторно-курортного потенціалу вказує на недостатній рівень його розвитку по якісних і кількісних характеристиках. Поки ще є стримуючі фактори масового притоку іноземних гостей у вітчизняні оздоровниці.

В Україні поки недостатньо розвинена інфраструктура гостинності, невелика кількість засобів розміщення високого класу й з необхідним рівнем комфорту. Тому іноземних гостей відштовхує невисока якість обслуговування, що пов'язане з відсутністю досвіду роботи при тривалій перерві експлуатації курортів, а також невідповідністю ціни і якості розміщення. Однак треба відзначити, що поступово формуються сприятливі умови для інвестицій у розвиток інфраструктури санаторно-курортних установ України.

Важливим завданням розвитку санаторно-курортної індустрії є формування сучасної маркетингової стратегії просування лікувально-оздоровчих програм на внутрішньому й міжнародному ринку. Для цього проводяться міжнародні виставки-ярмарки, рекламно-інформаційні кампанії, створюються теле- і радіопроекти, видаються каталоги, буклети й ін.

Щоб курортно-рекреаційний бізнес розвивався успішно, необхідно: створювати умови для розвитку засобів розміщення й іншої інфраструктури; забезпечувати сприятливий інвестиційний клімат для українських і іноземних компаній, що вкладають кошти в розвиток цієї інфраструктури. Все це вимагає розробки й прийняття нових нормативних актів по стандартизації й сертифікації в сфері курортно-рекреаційної діяльності.

Укріплення й розвиток міжгалузевої й міжрегіональної координації дозволять підвищити ефективність вітчизняної санаторно-курортної індустрії,

для чого треба вдосконалювати діяльність міжвідомчих комісій при державному органі виконавчої влади, формувати економічно обґрунтовані плани по реалізації регіональних цільових програм соціально-економічного розвитку.

Для поліпшення якості обслуговування треба створювати сучасну систему підвищення кваліфікації менеджерів вищої управлінської ланки санаторно-курортного бізнесу, а також навчання обслуговуючого персоналу в відповідності з сучасними вимогами, організовувати стажування за кордоном.

Виділення асигнувань із державного й місцевих бюджетів країни повинне сприяти формуванню й просуванню національного санаторно-курортного продукту. Держава зобов'язана надавати допомогу в проведенні маркетингових досліджень, рекламно-інформаційної діяльності, організації й проведенні міжнародних виставок, конференцій, семінарів, організації співробітництва, формуванні базового пакета інвестиційних проектів в області розвитку інфраструктури.

В умовах пріоритетної підтримки розвитку курортно-рекреаційної індустрії з боку держави потрібна підтримка для ефективного використання кадрових, інформаційних, матеріальних і інших ресурсів з урахуванням ринку праці й завдань соціально-економічного розвитку країни.

Досягнення основних цілей розвитку можливо при здійсненні цілого комплексу пріоритетних дій і умов їхньої реалізації. На рис. 2 пропонується модель економічного розвитку курортно-рекреаційної сфери України.

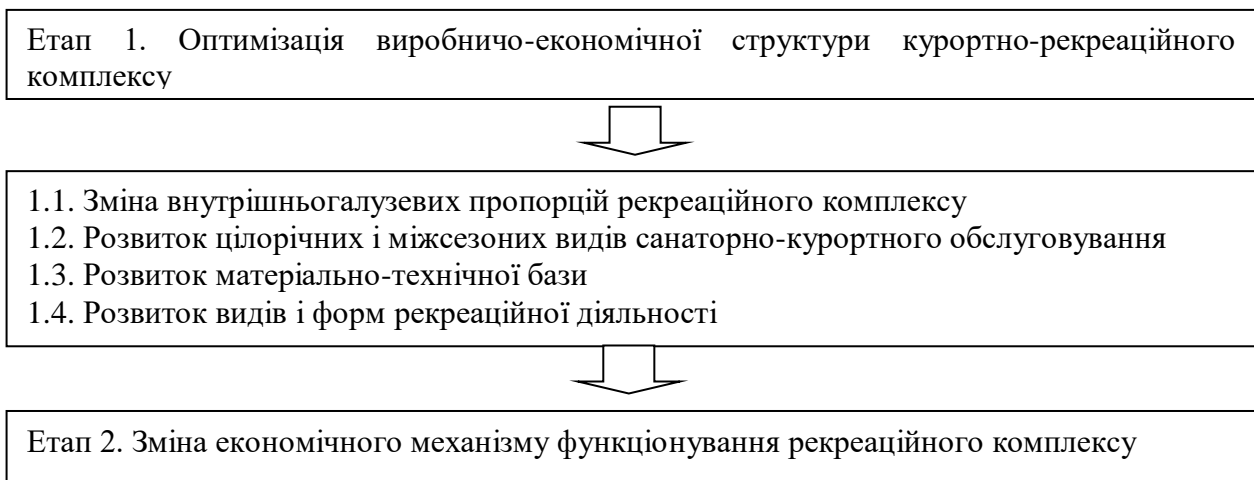

Рис. 3.2. Модель економічного розвитку курортно-рекреаційної сфери

України

Діючий розвиток курортно-рекреаційної сфери дозволить: значно збільшити потік іноземних громадян в Україну для лікування й відпочинку; сприяти притоку валютних надходжень в економіку країни й росту податкових відрахувань; удосконалювати суміжні галузі економіки; збільшити зайнятість населення, а успішне функціонування курортно-рекреаційної сфери національного господарства дозволить зберегти та поліпшити якість трудового потенціалу суспільства.

Рекреація як економічно вигідна сфера господарювання, має всі підстави зайняти в перспективі одне із профілюючих місць у структурі національного господарського комплексу. Тому, сьогодні надзвичайно актуальним стає

питання вибору оптимальної стратегії розвитку курортно-рекреаційної сфери та проведення ефективної політики її реалізації.

Система формування адекватної ринковим умовам стратегії має вирішальне і визначальне значення для розвитку курортів та суміжних галузей. Звідси випливає, що основним напрямком інтеграції учасників створення курортно-рекреаційного продукту є розробка ефективного механізму економічного розвитку курортно-рекреаційної сфери на основі узагальнення її теоретичних здобутків, урахування рівня розвитку рекреації в Україні, особливостей вітчизняного та зарубіжного досвіду управління та прогнозування діяльності.

РОЗДІЛ 4. ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ В ОСВІТНІЙ ТА ТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

4.1. Особливості активності школярів та молоді під час шкільної екскурсії

Шкільна екскурсія (дидактична екскурсія) – форма позакласної краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах, призначена для організації дозвілля осіб віком до 18 років. У контексті шкільних екскурсій виділяють два підтипи: мінімальні за обсягом і необхідні для всіх шкільних курсів – класні та групові – підходять для тих, хто любить подорожувати та цікавиться краєзнавством [23].

В Україні серед вікових меж школярів виділяють:

1. *молодший шкільний вік* – від 7 до 11 років;
2. *середній шкільний вік (підлітковий)* – від 11 до 15 років;
3. *старший шкільний вік (юнацький)* – від 15 до 18 років.

Кожна категорія має свої соціально-психологічні норми і догми, якими вчителі та батьки користуються у своїй педагогічній, пізнавальній, краєзнавчій роботі.

Основною метою загальноосвітньої школи в початковій школі є досягнення всебічного розвитку і виховання особистості шляхом формування в учнів бажання і вміння вчитися, формування зрілого мовлення, читання, обчислювальної техніки, навичок здорового способу життя. Під час навчання в початковій школі учні повинні повною мірою відчувати культуру спілкування і співпраці в різноманітних навчальних заходах і самовираження у творчих завданнях. [38].

Під час екскурсії проявилися різноманітні особливості молодших школярів. Вони з інтересом пізнають світ, але їх увага автоматична, нестійка, обмежена в часі. Це варто враховувати при відвідуванні. Монолог екскурсовода повинен бути максимально коротким або уривчастим, такий

матеріал дійсно цікавий для сприйняття. Учнями початкових класів продовжується демонстрація характерної для дошкільнят потреби в руховій та ігровій діяльності. Тому під час пересадок часто трапляються зупинки, що перевищують обов'язкові норми (зазвичай це година їзди). Крім того, ігри на природі під час зупинки на сніданок чи обід часто займають більше часу, ніж сама екскурсія. Завжди раді розвитку подій і батьки, які мають можливість використати цей час для знайомства один з одним та вчителями.

Для молодших школярів важлива необхідність у відчутних враженнях: учнів дуже приваблює навколишні форми предметів чи виразність явищ, тому екскурсоводам необхідно об'єкти інтересу демонструвати, використовуючи указку, мікрофон, гучномовець, панель приборів біля водія, колір автобуса і т.д.

Школярі молодшого віку надто довірливі, вони довіряють вчителю, який є незаперечним авторитетом. Тому, дуже важливо, щоб учитель був прикладом для дітей і допомагав екскурсоводу.

Емоційне сприйняття світу характерне для пізнавальної діяльності дітей 6-10 років. Старовинні експонати, наочні путівники, жарти про екскурсоводів, відвідування підземель та підкорення гірських вершин – усе це викликає миттєву реакцію в учнів. Підсвідомі образи, які виникають при поєднанні розповіді з візуальним показом, дуже яскраві і залишаються в пам'яті на все життя. Тому дуже важливо, щоб краєзнавча діяльність виховувала в учнівської молоді любов до свого краю, дбайливе ставлення до історичних і природних цінностей, повагу до старших.

У початкових класах перевагою необхідно надавати екскурсійній складовій туру, більше спілкуватись у неформальній обстановці, відпочиваючи на природі. Тури підбираються не далі 100 км, в окремих випадках до 150 км в один бік.

Середній шкільний вік, від 11 до 15 років, – період розвитку дитини часто називається «підлітковим». Він є продовженням молодшого шкільного віку і водночас відрізняється від нього. Його ще називають перехідним, оскільки відбувається перехід від дитинства до юності в фізичному, психічному і

соціальному відношеннях та характеризується змінами в організмі підлітка. Виникають нові інтереси, іншими стають стосунки з дорослими і колегами, проявляється схильність до незалежності.

Ускладнюються стосунки з учителями та батьками, особливо якщо літні люди не розуміють змін, що відбуваються в особистості учня. У молодшому шкільному віці частішають негативні висловлювання, непокора та інші порушення норм поведінки [45].

Серед психолого-фізіологічних змін, характерних для учнів середнього віку, які позначаються на краєзнавчо-туристичній діяльності, виділяють прагнення до колективізму та самостійності в духовній діяльності, дух, сильні переживання та недовіру до людей похилого віку.

У порівнянні з молодшими школярами, які вірять кожному слову дорослих, підлітки, які прагнуть перевірити отриману інформацію, потребують більшої ясності та доказів. Для них немає сенсу здійснювати екскурсії за межі туристичних місць або по дорозі туди. Важливу роль відіграє також можливість взяти участь в атракціоні, майстер-класі, використати старовинні предмети побуту, побувати на дегустації тощо.

У туристичній діяльності школярам п'ятих-восьмих класів пропонуються поїздки на більші відстані, зі складнішими маршрутами, охоплюючи більше об'єктів та часу. Вчителі та батьки часто організують 2-3 денні тури. Найчастіше учні середніх класів відвідують м. Львів, м. Жовкву, замки Золотої підкови, м. Кам'янець-Подільський та м. Хотин, Карпати.

У середніх класах необхідно звертати увагу на соціальність, колективізм та потребу у спілкуванні з товаришами. Здружитись у колективі, поспілкуватись у неформальні обстановці дуже допомагають подорожі. Тому, при організації турів вчителям необхідно намагатись зібрати у поїздку якомога більше учнів.

До негативних рис учнів середнього шкільного віку можна віднести невміння володіти собою, різку поведінку та надмірну емоційність. Підлітки ображаються, коли дорослі ними керують, надто опікуються, нехтують їхніми

думками та інтересами, вимагають рівності з дорослими. Тому під час поїздок вчителі, особливо малодосвідчені, часто стикаються з проблемами поведінки учнів. Особливо для тривалих поїздок і складних маршрутів.

Середній шкільний вік включає етап розвитку дітей від 15 до 18 років. У цей період у дітей активно розвиваються естетичні почуття, здатність відчувати й любити красу в природі, мистецтві та громадському житті. Крім того, у старшокласників закріплюються і соціальні мотиви поведінки, які впливають на поведінку під час подорожі. Статус і влада в групі однолітків, моделі спілкування та стосунки між членами суспільства починають відігравати важливу роль. Так само позитивні та негативні якості сформованої групи можуть відобразитися на поїздки [54].

Головне завдання дітей шкільного віку – обрати професію, спеціальність у навчальному закладі та знайти себе в житті. Тому подорожі дозволяють старшокласникам краще побачити себе в суспільстві, познайомитися з біографіями відомих людей і можливостями різних професій. Дуже часто у майбутніх абітурієнтів є можливість під час шкільної екскурсії відвідати різні навчальні заклади та дізнатися про них більш детально. Найголовніше, про що слід пам'ятати, організовуючи поїздку для старшокласників, це те, що вони повністю впевнені в собі і можуть точно сказати, що хочуть побачити на екскурсії і як вона буде організована.

Часто учні роблять заявки на автобуси, екскурсіводів, тимчасове проживання та харчування тощо. Тому вчителі чи батьки часто виступають консультантами при узгодженні деталей візиту. Більше того, на таких поїздках батьки майже завжди відсутні, на відміну від початкової школи.

Якщо порівнювати кількісний склад екскурсій за віком учнів, то найбільший пік екскурсій та екскурсій припадає на середній шкільний вік, найменший – на молодші класи.

Молодіжний туризм – рекреаційна діяльність молоді віком від 18 до 35 років, пов'язана з пізнавальною, розважальною, спортивною, культурною,

розважальною діяльністю поза місцем постійного проживання та навчання, некомерційна у розміщенні.

В основному він характеризується активним, насиченим і недорогим відпочинком.

Психологія і соціологія поділяють категорію молоді на три додаткові вікові групи залежно від характеру та подальшого розвитку чи вдосконалення соціальних процесів, розпочатих на попередньому етапі:

1. *період громадянського становлення (юність)* - від 17-18 до 20-21 років;
2. *перший молодий громадянський вік (перший молодий дорослий вік)* - від 20-21 року до 25-26 років;
3. *другий молодий громадянський вік (друга молодість, або другий молодий дорослий вік)* - від 25-26 до 30-35 років.

У туризмі така класифікація дуже складна. Адже тут, окрім віку, проявляються й інші, більш важливі чинники – насамперед, це початок самостійної роботи чи здобуття вищої освіти, створення власної сім'ї, різні варіанти фінансової залежності/незалежності від батьків.

У дорослих відкриваються нові перспективи для самостійних подорожей, у тому числі за кордон.

Студенти ВНЗ часто продовжують подорожувати групами, хоча менше за школярів. Варіанти маршрутів можуть як стандартними (Львів, львівські замки, Унів, Карпати, Кам'янець-Подільський), так і специфічними, в залежності від наукових інтересів. Зокрема, історики частіше відвідують місця з відомими в минулому подіями: Стільське городище, м. Берестечко, с. Пересопниця, с. Пляшева, м. Острог; біологи часто відвідують ботанічні чи зоологічні сади і парки.

4.2. Використання матеріалів дослідження в освітньому процесі

Досить цікавою темою є туристично-відпочинкові ресурси регіону. Матеріали для домашнього завдання можна використовувати в курсах географії, а також у позакласній та виховній роботі. Зокрема, при вивченні третинного сектору економіки, вивченні курсів «Фізична географія України», «Україна і світ: природа і населення», «Регіони і країни», «Географічний простір Землі» та «Україна і світове господарство».

У навчальному курсі «Україна і світ: природа і населення», який вивчається у восьмому класі, конкретизовано тему вивчення природно-заповідного фонду України. Так само тема уточнює вивчення корисних копалин, особливо видобуток озокериту, пелоїдів, мінеральних вод у Львівській області для лікувальних цілей.

Тема курсу «Україна і світове господарство» у ІХ класі «Туризм як складова національної економіки та його види». Для цього курсу охарактеризовано національну та регіональну туристичну інфраструктуру та елементи розвитку туризму. Висвітлено роль туризму в розвитку малого та середнього підприємництва в регіонах України. Представлено основні туристичні території України, у тому числі Львівську область та рівні їхнього розвитку.

У 10-11 класах при викладанні «Регіонів і країн» та «Географічного простору Землі» вивчається третинна галузь економіки європейських країн, особливо ресурсний потенціал і перспективи розвитку, рекреаційне господарство України. Тому, ми можемо використати робочі матеріали для характеристики туристично-відпочинкових ресурсів нашої країни, які характеризують Львівську область. Нижче подано короткий зміст програми курсу для дев'ятого класу, у якому учні ознайомляться з поняттям «туризм» та його видами, розглядаючи основні туристичні зони світу та України.

ПЛАН-КОНСПЕКТ УРОКУ

Тема: Туризм – важлива складова економіки України, його типи. Властивості природних рекреаційних ресурсів. Основні туристичні зони України.

Мета: Сформувати систему знань про туризм в Україні. Розвивати уміння аналізувати учбовий матеріал, самостійно встановлювати причиннонаслідкові зв'язки і робити висновки; узагальнювати і систематизувати; виховувати увагу, зосередженість, організованість.

Тип уроку: опанування нових знань.

Хід уроку:

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ЧУТТЄВОГО ДОСВІДУ Й ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

- Що означає категорія туризм?
- Яке ваше ставлення до туризму в Україні?
- З якими туристичними місцями в Україні ви знайомі?

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ТА ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

«Туризм», «турист» – це категорії, які використовуються досить широко. Всі ви хоча б один раз у житті подорожували, або були туристом? На сьогоднішньому уроці ми дізнаємось про туризм як важливу складову національної економіки, розглянемо основні риси розвитку туризму і туристичні райони України.

IV. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Що розуміють під поняттям «туризм»? Визначення туризму, що прийняте ООН, таке «туризм» – це відпочинок, який позитивно впливає на зміцнення здоров'я та фізичний розвиток людини, пов'язаний з пересуванням за межі постійного місця проживання на термін понад 24 год.

2. Типи туризму

Класифікація туризму

Класифікаційна ознака	Види туризму
1 Географічний принцип	1.1. Внутрішній 1.2. Міжнародний
2 Напрямок туристського потоку	2.1. В'їзний 2.2. Виїзний
3 Мета поїздки	3.1. Рекреаційно-оздоровчий 3.2. Розважальний туризм 3.3. Подієвий туризм 3.4. Професійно-діловий туризм 3.5. Науково-пізнавальний (конгресний) 3.6. Спортивний відпочинок 3.7. Шоп-тури 3.8. Пригодницький (екстремальний) 3.9. Паломницько-релігійний 3.10. Ностальгичний 3.11. Екотуризм 3.12. Екзотичний 3.13. Елітарний
4 Джерело фінансування	4.1. Соціальний 4.2. Комерційний
5 Спосіб пересування	5.1. Пішохідний 5.2. Авіаційний 5.3. Морський 5.4. Річковий 5.5. Автотуризм 5.6. Залізничний 5.7. Велосипедний 5.8. Лижний 5.9. Гужовий (кінний) 5.10. Змішаний
6. Засоби розміщення	6.1. Готелі 6.2. Мотелі 6.3. Пансіонати 6.4. Кемпінги 6.5. Апартаменти 6.6 Намети
7. Кількість учасників	7.1. Індивідуальний 7.2. Сімейний 7.3. Груповий 7.4. Корпоративний
8. Тривалість перебування	8.1. Короткотривалий 8.2. Довготривалий
9. Розташування туристського місця	9.1. Гірський 9.2. Водний 9.3. Сільський 9.4. Приміський
10. Інтенсивність туристського потоку	10.1. Постійний 10.2. Сезонний

	10.3 Епізодичний
11. Організаційна форма	11.1. Організований 11.2. Неорганізований

Джерело: [2].

3. Чинники розвитку туризму. Туристична інфраструктура.

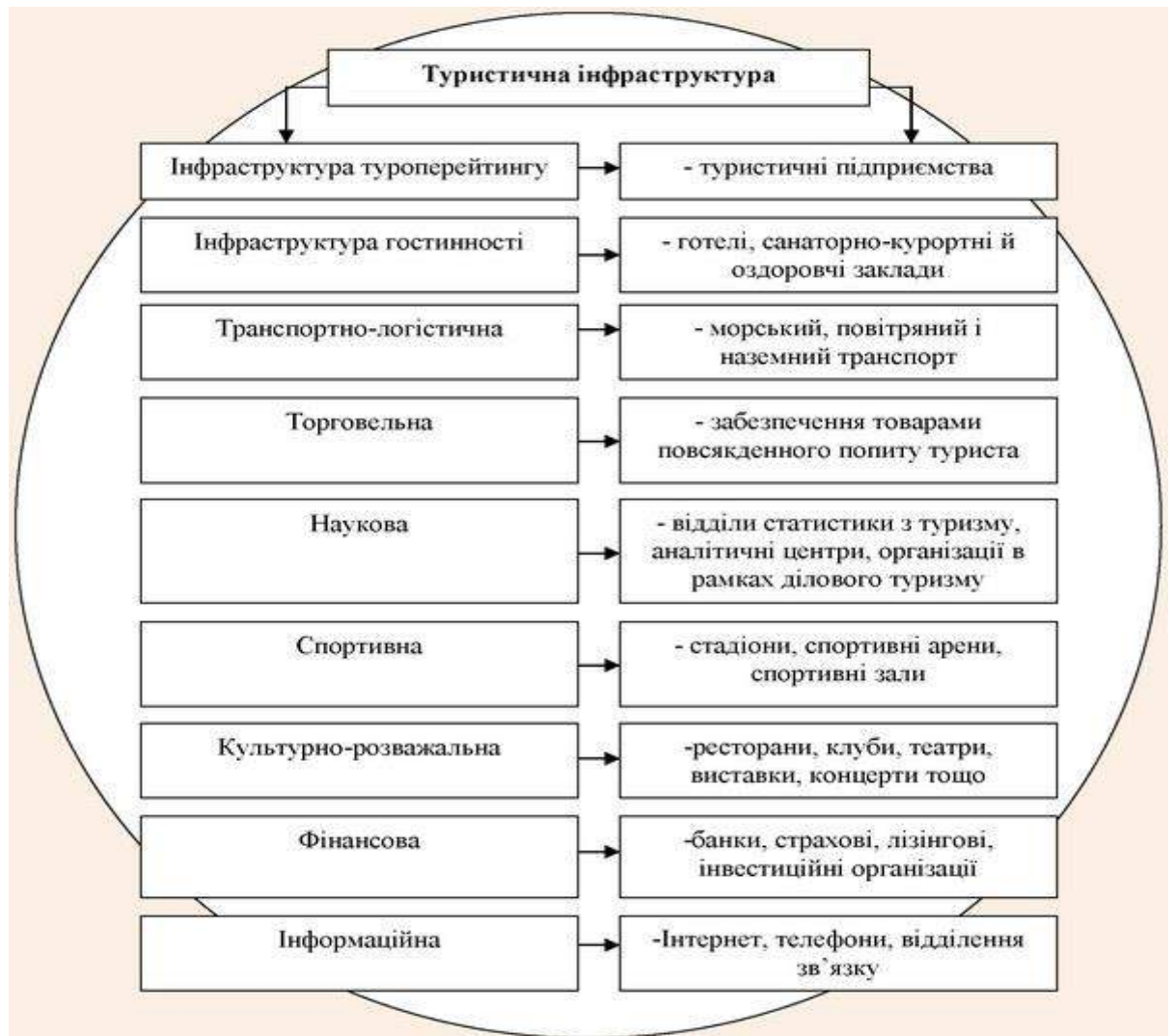

Рис. 4.1. Структура туристичної інфраструктури. Складено згідно: [15]:

Робота із схемою. Україна багата на рекреаційні ресурси, багато з яких мають світове значення. Узбережжя Чорного і Азовського морів, рельєф, водні, лісові, рослинні і тваринні ресурси – формують природний потенціал України. До рекреаційного потенціалу України входять родовища лікувальних грязей, озокериту, мінеральні води, який має не лише значення для нашої держави, але й міжнародне значення. В Україні створено національні природні парки, дендропарки, державні заповідники, заказники, пам'ятники садово-паркового мистецтва, що належать до природоохоронних територій.

4. Завдання. Опрацювати матеріал з Інтернет-джерел і скласти таблицю пам'яток туристичних районів України (область взяти за бажанням).

Назва області	Туристичний об'єкт	Місце розташування.	Вид туристичного об'єкту
Львівська	Підгорецький замок	с. Підгірці	Пам'ятка архітектури
Львівська	Тустанська фортеця	с. Урич	Оборонна фортеця
Львівська	Свято-Успенська Унівська Лавра	с. Унів	Оборонний монастир – Лавра
Львівська	Славське	смт. Славське	Гірськолижний і кліматичний курорт
Львівська	Трускавець	м. Трускавець	Бальнеологічний курорт

V. УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦЯ ЗНАНЬ. 1. Яку роль відіграє туризм в Україні, Львівській області? Охарактеризуйте типи і чинники його розвитку?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ. 1. Опрацювати параграф підручника. 2. Доповнити таблицю новими туристичними об'єктами.

Тестові завдання:

1. Туризм належить до сектору економіки: а) первинного; б) вторинного; в) третинного; г) четвертинного.

2. Скільки об'єктів України внесено до Світової спадщини ЮНЕСКО?: а) 5; б) 6; в) 7; г) 8.

3. Об'єкт України, що не належить до Світової спадщини ЮНЕСКО?: а) Букові праліси Карпат; б) Заповідник "Асканія-Нова"; в) Собор Святої Софії; г) Дерев'яні церкви Карпатського регіону.

4. Назвіть чинник, що стримує розвиток туризму в Україні?: а) несприятливі природні явища; б) географічне положення; в) війна; г) рекреаційно-туристичний потенціал території.

5. Туристичний маршрут «Олеський замок – Замкова гора, собор Святого Юра – Дрогобич – місто-курорт Трускавець – Тустань (фортеця на скелі)», пролягаєобластю: а) Чернігівська; б) Миколаївська; в) Одеська; г) Львівська.

6. Найпривабливішими для туристів в Україні є: а) Карпати; б) Чорне море; в) Азовське море; г) Полісся.

7. Відвідування галерей, виставок, музеїв все це...: а) розважальний туризм; б) пізнавальний туризм; в) екологічний туризм; г) релігійний туризм.

8. Скільки є туристичних регіонів в Україні?: а) 7; б) 10; в) 5; г) 6;

9. "Зелений" туризм передбачає: а) відвідання природних заповідних територій; б) відпочинок у сільській місцевості; в) відвідання релігійних святинь; г) здійснення покупок.

10. Рекреаційні ресурси – це: а) усі багатства природи, що людина використовує в своїй господарській діяльності, чи буде використовувати в майбутньому; б) природні й антропогенні об'єкти і явища, що можна використати для оздоровлення, мандрівок і відпочинку; в) усі землі, що використовує в своїй господарській діяльності людина, чи буде використовувати в майбутньому.

4.2 Розробка туристичного маршруту в межах Львівської області.

Сучасна освіта в Україні була б неможлива без позакласної та краєзнавчої роботи в школах. Одним з найкращих і популярних видів такої діяльності є туристичні подорожі. Подорожі та екскурсії можуть служити важливим інструментом навчання та впливати на учнів різними способами. Під час поїздки вчителі мають можливість побачити побут учнів, їх освіту, менталітет, соціальні навички та емоції.

Вибираючи маршрути та тривалість поїздки для дітей, вчителі та батьки повинні враховувати не лише знання місцевості та когнітивні фактори, а й фінансові та транспортні обмеження, пов'язані з віком учнів. Те ж саме стосується і молоді, але тут також враховується сімейне та матеріальне становище.

При організації краєзнавчих заходів важливо враховувати віковий склад відвідувачів. Це дозволяє вчителям, туристичним агентствам, екскурсоводам розробити найбільш вигідний графік повсякденного життя, походів, обмеження навантаження на дороги чи туристичні об'єкти, визначення норм

екскурсій, відпочинку, харчування тощо. При виборі форми і методу краєзнавчо-пізнавальної діяльності, маршруту подорожі та графіку її проведення необхідно з обережністю враховувати вікові та сімейні особливості учнів.

Пропонований маршрут: Екскурсія Тустань – водоспад Кам'янка

Виїзд зі Львова – Заповідник Тустань (Фортеця Тустань) – Національний природний парк Сколівські бескиди – Прогулянка до водоспаду Кам'янка – Прогулянка до озера-болота Журавлине – Води з джерела Жива вода – Повернення до Львова.

Державний історико-культурний заповідник "Тустань". Тустань – це унікальний історико-культурний заповідник, до якого приїздять з усієї Європи.

Тут є та оборонні мури, створені природою, на скелях петрогліфи. Над їх виникненням та розшифровкою працюють історики. Щороку, починаючи із 2006 р., на цій території відбувається колоритний фестиваль середньовічної культури «Ту-стань!».

Ми відвідаємо комплекс скель Камінь, систему оборони наскельного комплексу фортеця Тустань, оцінимо масштаби гідроспороди в урочищі "Стави" і просто станемо частинкою унікально пам'ятки історії та архітектури IX-XIII століття.

Національний природний парк "Сколівські бескиди". Ще один особливий заповідник на території Західної України. Це гірський масив з горою Магура (1362,7 м).

Парк Сколівські бескиди є лише однією із частин усього величного комплексу, має свої особливості, які доцільно побачити. Для прикладу, водоспад Гуркало і Кам'янецький водоспад. Ще одним популярним серед туристів місцем є Східницьке родовище мінеральних вод.

Водоспад Кам'янка – це природний водоспад, що розташований на річці Кам'янка на Сколівщині Львівської області. Водоспад Кам'янка є геологічною пам'яткою природи та об'єктом рекреаційного туризму.

Особливого колориту гідрологічній пам'ятці додає велетенська кам'яна брила, що розділяє потоки води та б'є ними об кам'янисту долину. Поблизу водоспаду розташовані ще дві унікальні пам'ятки природи – сірководневе джерело мінеральної води типу «Нафтуса» і Мертве Озеро.

Озеро Журавлине. У народі воно більш відоме як Мертве Озеро, оскільки в його водах немає жодної живої істоти. Сірководневе озеро посеред лісової галявини має протяжність пів кілометра. Його глибину виміряти важко, бо дно вкрито корінням дерев. Довкола озера – привабливий рослинні угруповання з подекуди унікальними екземплярами, серед яких болотна журавлина.

Острівець із плетеного коріння посеред озера додає загальному вигляду місцевості містичності. За розповідями місцевих, у давнину тут неодноразово зникали подорожні. Та й самі мешканці колись минали Журавлине десятими дорогами. Сьогодні ж тут цілком безпечно і цікаво.

Джерело "Жива вода". Коли ми згадуємо про живу воду, у пам'яті чомусь виринають картинки з дитячих фільмів. В рамках подорожі доцільно спробувати оздоровитись біля сірководневого джерела мінеральної води по типу «Нафтуса».

ВИСНОВКИ

Україна має найбільші й найрізноманітніші в Центральній Європі запаси ресурсів для розвитку лікувально-оздоровчого туризму, санаторно-курортного лікування, хоча їх використання не можна назвати ефективним. Недоліки санаторно-курортної справи, які заважають у просуванні на ринок національної санаторно-курортної пропозиції, полягають перш за все у застарілій матеріально-технічній базі, яка не відповідає вимогам часу, недостатності фінансування державних закладів та низькій конкурентоспроможності госпрозрахункових підприємств, скорочення кількості підприємств та персоналу.

За роки самостійності України санаторно-курортній системі практично не приділялася увага з боку держави. Відсутність бюджетного фінансування привела до згортання ряду державних програм (санаторно-курортне лікування хворих на туберкульоз, травматичну хворобу спинного мозку, післяінфарктних хворих і т.д.).

Всі спеціалізовані санаторії перейшли, в основному, на сезонний характер роботи, при цьому багато з них згорнули свої лікувальні бази і почали переходити в розряд закладів відпочинку з низьким рівнем сервісного обслуговування. Через відсутність контролю почали з'являтися нові заклади (бази відпочинку з лікуванням, центри здоров'я і т.д.), що мають слабку медичну базу і некваліфікований персонал. Загалом санаторно-курортна система України в даний час як система не існує, хоча актуальність санаторно-курортного лікування залишається досить високою.

Через важке економічне становище, що склалося в Україні, зросла захворюваність на туберкульоз; поширилась бронхо-легенева і серцево-судинна патологія. У такій ситуації санаторно-курортне лікування необхідно не тільки зберігати, а й розвивати.

Істотним стримуючим чинником на шляху відновлення і розвитку санаторно-курортного комплексу України є відсутність чіткого законодавства

про курортну діяльність. Особливо гострими є проблеми власності й оподаткування.

Розвиток санаторно-курортної системи України неможливий через недосконалість податкового законодавства і прорахунки у фінансовій політиці держави. Якщо протягом усіх років існування цієї системи вона була дотаційною, то тепер у бюджеті не тільки не передбачаються подібні асигнування, але й у виплаті податків вона прирівнюється до промислових підприємств.

Такі умови не тільки приводять до неправомірного подорожчання санаторно-курортних послуг, але і знижують можливості їхнього повного завантаження, а значить, збільшують збитки галузі.

Щоб зміцнити цю статтю доходів слід перш за все налагодити транспортне обслуговування, забезпечити туристам дах над головою (турбази, кемпінги, палаткові містечка чи просто місце для палаток і вогнищ), прийнятне за якістю та ціною харчування, екскурсійне обслуговування і, звичайно, широку, кваліфіковану рекламу природних та історико-культурних пам'яток. Не слід випускати з поля зору і питання екології, збереження і примноження природних ресурсів країни, бережливе ставлення до живої природи та архітектурної спадщини.

Збереження природних лікувальних ресурсів повинно бути засновано, насамперед, на охороні курортно-рекреаційних зон, встановлені межі охоронних зон усіх видів (зон санітарної охорони курортів, прибережних захисних смуг вздовж морів тощо), визначені показників резервних територій для розвитку курортів на найближчу перспективу.

Важливою проблемою є забезпечення курортного комплексу розвиненою інфраструктурою, яка б відповідала світовим стандартам, сприяла підвищенню його конкурентоспроможності. Її розвиток потребує вирішення територіально-функціональних, соціально-економічних, екологічних проблем і завдань.

Крім того, розвиток рекреаційної галузі має сприяти підвищенню зайнятості населення, дасть роботу багатьом людям там, де іншої роботи

практично і немає через відсутність промислового виробництва в тих регіонах, де існують природоохоронні заклади чи заповідники.

У зв'язку з цим необхідно створити Державний Комітет по керуванню курортами України. Така структура взяла б на себе функції розробки і реалізації єдиної загальнодержавної програми розвитку курортної справи і координацію діяльності в цій сфері всіх зацікавлених міністерств і відомств. Це дозволить створити організаційні умови для акумуляції, розподілу і контролю за використанням матеріально-фінансових ресурсів, пов'язаних із реалізацією заходів щодо підвищення ефективності роботи курортного комплексу України.

Наявність унікальних природних лікувальних ресурсів, відомостей що до їх сучасного стану, розвинутої інфраструктури, санаторно-лікувальних закладів становлять той базовий потенціал, на основі якого має формуватись державне ставлення до раціонального використання рекреаційних можливостей курортних територій, що обумовить подальший розвиток курортної галузі та лікувально-оздоровчого туризму України.

Широкому залученню інвестицій у курортно-рекреаційну сферу туризму сприятиме:

- проведення тендерів на право отримання земельних ділянок у рекреаційних зонах під забудову об'єктами рекреації з дольовою участю держави у сфері розвитку інфраструктури;
- подальше розширення номенклатури курортно-рекреаційних послуг за рахунок медичних послуг (діагностика, профілактика та лікування захворювань) із широким використанням рекреаційних та лікувально-оздоровчих ресурсів;
- збільшення кількості санаторно-курортних закладів, готелів і створення лікувальних центрів, які надаватимуть платні послуги;
- запровадження стандартів якості надання рекреаційних послуг;
- удосконалення механізму правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання, які надають побутові послуги;

- створення збалансованої мережі об'єктів побутового обслуговування, насамперед тих, які надають соціальні види послуг.

Негативно впливають на розвиток курортного господарства України війна, фінансова криза, недостатній рівень фінансового забезпечення відтворення матеріально-технічної бази санаторно-курортних закладів, зниження платоспроможності основної частини населення та підвищення цін на рекреаційні послуги. У зв'язку з цим удосконалення фінансових умов розвитку курортного господарства має базуватися на принципах системності, координації і взаємодії, інноваційності та економічної доцільності.

Він є необхідною тематичною складовою підготовки, оскільки на сучасному рівні розвитку України значна увага приділяється доскональному вивченню рекреаційного потенціалу держави з метою його раціонального використання для розвитку потужної рекреаційної галузі і її чільного місця на міжнародному туристському ринку.

Окремий розділ кваліфікаційної роботи зорієнтований на використання матеріалів дослідження в освітньому процесі. Так, інформацію про рекреаційно-туристичні об'єкти запропоновано для курсу шкільної географії. Були надані ідеї для кращого розуміння учнями цієї теми, організації екскурсій з пізнання відомих рекреаційно-туристичних об'єктів Львівської області. Орієнтація на природи та історико-культурні об'єкти виступає як домінанта в навчальному процесі. Розуміння важливості процесів у природі, суспільстві у кваліфікаційному дослідженні здійснюється в контексті складової громадянської позиції учнів. Раціональне ставлення до природних ресурсів, знання ресурсного потенціалу і проблем їх сучасного природокористування – важливі елементи для комплексного осмислення учнями своєї країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України “Про курорти” (із змінами та доповненнями) №3370-IV (3370-15) від 19.01.2006, ВВР, 2006, №22, ст.184.
2. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 325/95-ВР в редакції від 16.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
3. Закон України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” (із змінами та доповненнями) №3201-IV (3201-15) від 15.12.2005, ВВР, 2006, №13, ст.110.
4. Андреева, О. В. Фізична рекреація різних груп населення. К.: Порліграфсервіс, 2014. 240 с.
5. Базиляк Н., Данилевич М., Романчук О. Термінологія та понятійний апарат фізичної рекреації. Молодіжний науковий вісник Східноєвроп. нац. унту імені Лесі Українки. 2014;16:17–21.
6. Бейдик О. О. Стратегічні напрями розвитку національного туризму. Географія та туризм : наук. зб. / Відп. ред. Я.Б.Олійник. К.: Альтерпрес, 2009. Вип. 1. С. 35–41
7. Богаченко О. П. Форми і способи розвитку лікувально-оздоровчого туризму у приморських місцевостях / О. П. Богаченко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2014. – Вип. 1 (2). – С. 144–149.
8. Бондаренко М. П. Теоретичні засади розвитку індустрії туризму. / М. П. Бондаренко. – Економічний часопис ХХІ. – 2012. – № 3–4. – С. 19–22.
9. Бовсуновская А.Я. География туризма: учебное пособие. – Донецк, 2002.
10. Вовканич А. С. Вступ до фізичної реабілітації : навч. посіб. / А. С. Вовканич. – Львів : ЛДУФК, 2013. – 184 с.
11. Герцик А. М. Фахівець з фізичної реабілітації як підсистема фізичної реабілітації при порушеннях діяльності опорно-рухового апарату / А. М. Герцик // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Сер. 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури

(фізична культура і спорт) : зб. наук. пр. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. – Вип. 7 (77). – С. 15–21.

12. Гостюк В. І. Правові засади та механізм державного регулювання туристичної галузі України / В. І. Гостюк // Часопис Київського університету права – 2013. – № 4. – С. 168–173.

13. Гуменюк В.В. Фінансові умови сталого розвитку курортного господарства України // Фінанси України. – 2009. – №4. – С. 75-81.

14. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення : 8.08.2023)

15. Дехтяр В. Д. Основи спортивно-оздоровчого туризму / В. Д. Дехтяр. – Київ : Науковий світ, 2002. – 202 с.

16. Дрокіна Н.І. Перспективи розвитку туристичної інфраструктури Донецького регіону Вісник ДІТБ. 2013. №17. С. 219-224.
URL:https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Ftourlib.net%2Fstatti_ukr%2Fdrokina.htm&psig=AOvVaw38hhjVXpLYSaGuY4JwzpYp&ust=1699786809642000&source=images&cd=vfe&ved=0CBEQjRxoFwoTCLDhu7vlu4IDFQAAAAdAAAAABBG

17. Інституту землеустрою України. URL :<https://land.gov.ua/derzhavni-instituty-zemleustroi/>

18. Енциклопедія українознавства. – К., 1995. - Т. 3.

19. Ефимова В. М. Курортология, антропоклиматология, лечебный туризм: словарь-справочник / В. М. Ефимова, С. А. Ефимов. - Симферополь : Антикава, 2010. - 260 с.

20. Захарін С. З новим роком! Туризму і курортів! // Дзеркало тижня. – 2008. – 12 січ. – С. 23.

21. Захарін С. Потоки зростають. А от доходи... // Дзеркало тижня. – 2008. – 4 жовт. – С. 23.

22. Костюк О.М. «Туризм і його розвиток в Україні» Географія туризму. [Електронний ресурс]. <http://tourism-book.com/books/book-34/chapter-1370/>.

23. Кляп М.П., Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. К.: Знання, 2011. 334 с.
24. Кулик В.В., Торохтін А.М., Владимиров О.А., Гріняєва Л.Я., Гоженк Е.О.. Організація санаторно-курортного лікування та оздоровлення в Україні [Електронний ресурс] www.sankurort.ua
25. Курорти України: лікування меншає, проблем більшає? [Електронний ресурс]. <http://www.vz.kiev.ua/kurorti-ukraïni-likuvannya-menshaye-problem-bilshaye/>
26. Курортні ресурси України / за ред. М. В. Лободи. – Київ : ТАМЕД, 1999. – 344 с
27. Кравець О. М. Курортологія : підручник / О. М. Кравець, А. А. Рябев. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. – 167 с.
28. Кирей В. Зберігаючи – примножуємо // Уряд. кур'єр. – 2008. – 12 лип.
29. Кравців В.С. Рекреаційна політика в Карпатському регіоні: принципи формування, шляхи реалізації / В.С.Кравців. – Чернівці: Прут, 2007. – 71 с.
30. Лікувально-оздоровчий туризм [Електронний ресурс] <http://www.touregion.od.ua/?category=5>
31. Мельнійчук М., Зейко В. Вікові та соціальні особливості туристичної активності школярів та молоді волинської області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Географія*. 2018. Вип.1(44). С.112-117.
32. Мороз С. Р. Оздоровчий відпочинок / С. Р. Мороз // Сучасні тенденції розвитку туризму : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. – Миколаїв : МФ КНУКІМ, 2015. – Ч. 2. – 145 с.
33. Москаленко Н. Тенденції та закономірності становлення фізичної рекреації на різних історичних етапах / Н. Москаленко // Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. : Фізичне виховання і спорт. - 2013. - Вип. 11. - С. 7-11.
34. Організаційні засади спортивно-масової роботи у вищих навчальних закладах / В. О. Павленко [та ін.]. – Харків : ХДАФК, 2017. – 166 с.

35. Парфіненко А. Ю., Волкова І. І., Щербина В. І. Проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні (у порівнянні з країнами Центральної Європи). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2020. Вип. 7. С. 130-135
36. Павленко С. Відтепер турист у нашому краї не заблукає // Голос України. – 2008. – 2 квіт.
37. Покоłodна М. М. Рекреаційна географія : навч. посіб. / М. М. Покоłodна ; Харк. нац. акад. міськ. госп. – Х. : ХНАМГ, 2012. – 275 с.
38. Пономарьова К.І. Реалізація компетентнісного підходу в навчанні молодших школярів української мови // Початкова школа. 2010. №12. С.171–175.
39. Про роботу туристичної галузі м. Києва / Інф. // Новини турбізнесу. – 2008. – № 18 (116). – С. 8.
40. Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів. – Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2008 р. № 1088-р [Електронний ресурс] www.gdo.kiev.ua/files/db.php?god=2008&st=2041
41. Пуцентейло П.Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва. Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 344 с.
42. Ресторанне господарство і туристична індустрія у ринкових умовах: Збірник наукових праць/ Київський нац. торговельно-економічний ун-т; Ред. кол.: М.І. Пересічний, Н.Я. Орлова, Т.І. Ткаченко. – К., 2002. – 168 с.
43. Реалізація державної політики у галузі культури. Аналітичний звіт МКТ України за 2007 рік / Міністерство культури і туризму України. – К., – 152 с.
44. Рутинський М., Петранівський В. Лікувально-оздоровчий туризм: актуальні цілі та сучасні підходи до організації. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2012. Випуск 29 ч.1.С. 179–189.
URL: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/RutynskyyLikovalno-ozdorovchyy-turyzm-2012.pdf>

45. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2006. 360 с.
46. Сергійчук М. Турбізнес обирає якість // Культура і життя. – 2008. – 22 жовт.
47. Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 берез. 2017 р. № 168-р. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 26. – Ст. 752.
48. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу. – К: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 536 с.
49. Седик О. Індустрія подорожей [Електронний ресурс] www.kreschatic.kiev.ua/ua/2763/art/28690.html
50. Стеченко К.Л.. Державне регулювання економіки [Електронний ресурс] www.referatik.com.ua/manual/ukr/2/33/
51. Таможанська Г. В. Показники функціонального стану систем організму студенток університету / Г. В. Таможанська, О. М. Мятига, Н. В. Гончарук // Житомирський державний університет ім. Івана Франка «Фізична культура, спорт та здоров'я нації». – 2018. – Вип. 6 (25). – С. 89–96.
52. Таможанська Г. В. Формування загальнолюдських цінностей у студентської молоді в контексті фізичного виховання і здорового способу життя : монографія / Г. В. Таможанська ; за заг. ред. А. В. Осіпов, В. М. Пристинського. – Маріуполь : ППНС, 2017. – 360 с.
53. Туристичні новини регіонів України / Інф. [Електронний ресурс] <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/145969>
54. Федорченко В.К., Фоменко Н.А., Скрипник М.І., Цехмістрова Г.С. Педагогіка туризму. К.: Видавничий дім «Слово», 2004. 296 с.
55. Цьохла С. Ю. Трансформація рекреаційної діяльності та розвиток ринку курортно-рекреаційних послуг (методологія, аналіз та шляхи вдосконалення : [монографія] / С. Ю. Цьохла. - Сімферополь : Таврія, 2008. - 352 с.